

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

37

Muzeum Krakowa

Kraków 2019

Recenzenci zeszytu 37 / Reviewers of Volume 37

Michał Baczkowski (Uniwersytet Jagielloński), Anna Bednarek (Muzeum Krakowa), Małgorzata Perdeus-Białek (Menedżerowie Jutra MOFFIN; Uniwersytet Jagielloński), Katarzyna Biecuszek (Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie), Marcin Biernat (Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie), Czesław Brzoza (Uniwersytet Jagielloński), Katarzyna Bury (Muzeum Krakowa), Eugeniusz Duda (Muzeum Krakowa), Joanna Gellner (Muzeum Krakowa), Grażyna Kubica-Heller (Uniwersytet Jagielloński), Zofia Kaszowska (Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie), Dawid Keller (Muzeum Śląskie), Iwona Kęder (Muzeum Narodowe w Krakowie), Kamila Kłudkiewicz (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Waldemar Komorowski (Muzeum Narodowe w Krakowie), Tomasz Koziół (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), Anna Kwiatek (Muzeum Krakowa), Elżbieta Lang (Muzeum Krakowa), Dorota Łuczak (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Katarzyna Maniak (Uniwersytet Jagielloński), Adam Mazur (Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu), Konrad Meus (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Ewa Orlińska-Mianowska (Muzeum Narodowe w Warszawie), Marianna Michałowska (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Wanda Mossakowska (Stowarzyszenie Historyków Fotografii), Mateusz Niemiec (Muzeum Krakowa), Zdzisław Noga (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Piotr Nowak (Politechnika Wrocławska), Zenon Piech (Uniwersytet Jagielloński), Daria Pilch (Muzeum Krakowa), Michał Pręgowski (Politechnika Warszawska), Andrzej Rybicki (Muzeum Fotografii w Krakowie), Jacek Salwiński (Muzeum Krakowa), Beata Biedrońska-Słota (Muzeum Narodowe w Krakowie), Dorota Majkowska-Szajer (Muzeum Etnograficzne w Krakowie), Wojciech Walanus (Uniwersytet Jagielloński), Marek Więcek (Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie), Michał Wiśniewski (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie)

Adiustacja / Copy editing: Anna Biedrzycka

Tłumaczenie na język angielski / Translation into English: Maria Piechaczek-Borkowska

Projekt graficzny / Graphic Design: Monika Wojtaszek-Dziadusz

Ilustracje / Illustrations: Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Biblioteka Jagiellońska (BJ), Biblioteka Narodowa (BN), Fototeka Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu (IHS UAM), Fototeka Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (IHS UJ), Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, Muzeum Etnograficzne w Krakowie (MEK), Muzeum Fotografii w Krakowie (MuFo), Muzeum Krakowa (MK), Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), Muzeum Sztuki w Łodzi, Narodowe Archiwum Stanów Zjednoczonych w College Park; archiwa prywatne / private archives Jacka Szmuca, Bogdana Zimowskiego, Grzegorza Zygiera; oraz / and Katarzyna Bury, Elżbieta Firlet, Marcin Gulis, Oskar Hanusek, Uta Hanusek, Andrzej Janikowski, Tomasz Kalarus, Joanna Kunert, Anna Kwiatek, Andrzej Malik, Dorota Marta, Łukasz Michałak, Karina Niedzielska, Anna Olchawska, Daria Pilch, Daniel Podosek, Tomasz Sadko, Piotr Stefański, Henryk Świątek, Monika Topolska

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków, 2019

Wydawca / Publisher:

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków
www.mhk.pl

www.mhk.pl/krzysztofor

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja papierowa / The periodical originally comes out in paper

Printed in Poland

Nakład: 500 egz. / An edition of 500 copies

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting: Jacek Łucki

Druk / Print: Drukarnia Legra

Redaktor / Editor:

Michał Niezabitowski

współpraca przy zeszytcie 37 / collaboration on volume 37:

Ewa Gaczoł

Rada Naukowa / Scientific Council

Zdzisław Noga – przewodniczący / President (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Antoni Bartosz (Muzeum Etnograficzne w Krakowie), Jacek Chrobaczyński (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Péter Farbaky (Budapesti Történeti Múzeum, Węgry), Jacek Gądecki (Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie), Jacek Górski (Muzeum Archeologiczne w Krakowie), Dariusz Kosiński (Uniwersytet Jagielloński), Piotr Krasny (Uniwersytet Jagielloński), Anna Niedźwiedz (Uniwersytet Jagielloński), Jacek Purchla (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie; Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie), Volker Rodekamp (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, RFN)

Komitet Redakcyjny / Editorial Committee

Marcin Baran, Monika Bednarek, Anna Biedrzycka (sekretarz / secretary), Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, Piotr Hapanowicz, Zdzisław Noga, Waław Passowicz, Jacek Salwiński, Joanna Strzyżewska, Andrzej Szoka, Maria Zientara

Stare i nowe w rejonie ulicy Zabłocie. Historia w fotografii zapisana

Informacje o autorce: historyk, kustosz MK, kierownik Działu Dokumentacji Architektury i Urbanistyki Muzeum Krakowa, <http://orcid.org/0000-0002-9730-5796>

Information about the author: historian, Curator at the Museum of Kraków, Head of the Architecture and Urban Development Documentation Department at the Museum of Kraków, <http://orcid.org/0000-0002-9730-5796>

Abstrakt: Od 1976 roku Dział Dokumentacji Architektury i Urbanistyki Muzeum Krakowa wykonuje fotografie Krakowa, szczególnie terenów położonych dalej od jego centrum, które stają się obszarem szybkich przemian urbanistycznych. Fotografie Zabłocia, położonego wyjątkowo blisko Starego Miasta, wykonywane są od 1981 roku i układają się w chronologiczne kalendarium. Każda z nich jest zatrzymanym w czasie dokumentem, nośnikiem informacji o miejscach, których już nie ma, albo które uległy znacznym zmianom; może być też punktem odniesienia do opowieści o ludziach tworzących przez prawie 100 lat przemysłowe Zabłocie, znikające w ostatnim czasie. Pozostały elementy – symbole w warstwie materialnej i słownej (np. nazwy ulic), które nie każdemu mówią o tożsamości historyczno-kulturowej tej części Krakowa.

Dla odtworzenia dawnej fizjonomii ulicy Zabłocie cenne są historyczne fotografie. Dzięki nim, uzupełnionym o materiały archiwalne (plany, ryciny, opisy, zdjęcia z pierwszej połowy XX wieku), możemy poznawać nieistniejące już budownictwo przemysłowe Zabłocia. W latach siedemdziesiątych XX wieku zaplanowano tu inwestycje, których realizację przerwał kryzys gospodarczy. Nie dokończono rozbudowy fabryki Miraculum, nie ruszyła rozbudowa Instytutu Szkła i Ceramiki, mimo przydzielonego terenu.

Postępujące od końca XX wieku wyburzenia i wyprowadzanie stąd przemysłu poza granice Krakowa zmieniły bardzo krajobraz tej części miasta. Nieliczne zachowane obiekty produkcyjno-biurowe powstałe w czasach PRL-u są odnawiane i przystosowywane do nowych funkcji. Nie posiadają wartości artystycznych, ale historyczne, mówiące o zanikłym przemysłowym Zabłociu. Fotografie są wiedzotwórczymi komunikatami, przekazami, które odzyskują dawne miejsca, określają ich społeczno-kulturową rolę w przeszłości; jako widzialny

dokument przestrzeni mówią o krajobrazie starego, utraconego Zabłocia i nowego, mieszkalno-biurowo-usługowego, stanowiącego kulturowy fenomen rozwojowy tej części Krakowa.

The Old and the New in the Zabłocie Street Area in Kraków. History Encoded in Photography

Abstract: Since 1976 the Department of Documentation of Architecture and Urban Development of the Museum of Kraków has been taking photographs of Kraków, particularly of the areas located at some distance from the city centre that undergo rapid transformations in terms of urban planning. Photographs of the Zabłocie neighbourhood (a district located fairly close to the Old Town) have been taken regularly since 1981, and together they form a chronological timeline. Each of them is a document, frozen in time, a carrier of information about places that no longer exist, or have undergone substantial changes; it can also be a reference point in a story about the people who, over a period of almost a hundred years, created the industrial district of Zabłocie which is currently in the process of vanishing. What remains are fragmentary elements – symbols in the material, and in the verbal sphere (e.g. street names) – which will not signify the historical and cultural identity of this part of Kraków to everyone who encounters them.

Historical photographs are priceless for the reconstruction of the old physiognomy of Zabłocie Street. Thanks to them and the complementary archival materials, such as maps, prints, descriptions, photographs from the first half of the 20th century, we are able to explore the industrial architecture of the Zabłocie district which no longer exists. In the 1970s a number of major investments in that area were halted by the economic crisis. The expansion of the Miraculum factory was never completed, while the expansion of the Institute of Glass and Ceramics was not even launched, although the land had already been allotted for that purpose.

Local demolitions that increased from the end of the 20th century onward, and the trend to push industry out of the city's boundaries changed the landscape of this part of Kraków

Ryc. 1. Widok z Krzemionek Podgórskich na zmieniające się Zabłocie, fot. Elżbieta Firlet, 28 listopada 2018 r.; w zbiorach MK, Dział Dokumentacji Architektury i Urbanistyki (dalej cyt. DAU) Podgórze (dalej cyt. Pg.), nr 4894

immensely. The few surviving production and office facilities built in the era of Polish People's Republic are currently being renovated and adapted to new functions. They do not possess artistic value, yet they are valuable as historical witnesses to the vanishing, industrial district of Zabłocie. The photographs are knowledge-forming communications, visual messages that regain bygone places and define their socio-cultural role in the past; as a visible document of this space, they narrate the story of the landscape of the old, lost Zabłocie and the new one – a residential quarter with a focus on offices and services, a cultural phenomenon of development in this part of Kraków.

Słowa kluczowe: przemysł, fabryki, garbarnia, stacja towarowa, targowisko, rzeźnia, węgiel, cynkownia, wyburzenia, rewitalizacja

Keywords: industry, factories, tannery, goods station, market place, slaughterhouse, coal, galvanizing shop, demolitions, revitalization

Od 1976 roku Dział Dokumentacji Architektury i Urbanistyki Muzeum Krakowa wykonuje fotografie miasta, szczególnie terenów położonych dalej od jego centrum, które stają się obszarem szybkich przemian urbanistycznych. Fotografie Zabłocia, położonego wyjątkowo blisko Starego Miasta, wykonywane są od 1981 roku i układają się w chronologiczne kalendarium. Każda z nich jest zatrzymanym w czasie dokumentem, nośnikiem informacji o miejscach których już nie ma, albo które uległy znacznym zmianom (ryc. 1); może być też punktem odniesienia do opowieści o ludziach którzy tworzyli przez prawie 100 lat przemysłowe Zabłocie, znikające w ostatnim czasie. Pozostały elementy – symbole w warstwie materialnej i słownej (np. nazwy ulic), które nie każdemu mówią o tożsamości historyczno-kulturowej tej części Krakowa.

Zabłocie jest też miejscem, skąd przemawia tragiczna historia II wojny światowej przez otwarty w 2010 roku oddział Muzeum Krakowa zwany Fabryką Emalia Oskara Schindlera przy ulicy Lipowej 4, z wystawą stałą *Kraków – czas okupacji 1939–1945*, czy odsłonięty 14 grudnia 2018 roku na Bulwarze Lotników Alianckich obelisk przypominający o miejscu katastrofy bombowca Liberator, zestrzelonego przez Niemców 17 sierpnia 1944 roku. Tutaj od 2011 roku działa Muzeum Sztuki Współczesnej Mocak. W 2014 roku przy ulicy Lipowej otwarto Centrum Szkła i Ceramiki (wcześniej Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Przemysłu Szklarskiego) z niewielkim muzeum, ulokowanym w miejscu przedwojennej Krakowskiej Huty Szkła¹.

Ulica Zabłocie położona jest w prawobrzeżnej dzielnicy Podgórze (ryc. 2); rozpoczyna się w pobliżu mostu Powstań-

¹ Salwiński Jacek: *Wokół ulicy Lipowej*. Kraków 2011, s. 51–52, 55–57. Tradycja pracy ze szkłem sięga tutaj 1932 r., kiedy to na terenie Fabryki Zapalek Znicz Rudolfa Frühlinga (otwartej w 1922 r.) rozpoczęła działalność Krakowska Huta Szkła inż. [Leon] Bąkowski [Dawid] D. Chazan i Ska, produkująca butelki i szkło apteczne. Po wojnie działały tu Krakowskie Zakłady Szklarskie. „Naprzód” 1922, nr 29, z 5 lutego, s. 8; *Spis telefonów województwa krakowskiego. Rok 1958*. Warszawa 1958, s. 25; Adamczewski Jan: *Szkło bez skazy*. „Dziennik Polski” 1972, nr 104, z 3 maja, s. 3.

Ryc. 2. Ulica Zabłocie na planie Krakowa, 2010; wł. Wydawnictwo Turystyczne Compass

ców Śląskich, biegnie na wschód wzdłuż bulwaru pod wiaduktem kolejowym linii nr 91 Kraków Główny – Medyka do nasypu kolei małej obwodowej (linia towarowa nr 100 Kraków Mydlniki – Gaj), gdzie zakręca na północ, przecinając nową ulicę Herlinga-Grudzińskiego, dalej prowadzi wzdłuż tego nasypu kolejowego i wchodząc pod wiadukt, łączy się z ulicą Dekerta. Nazwa ulicy Zabłocie pochodzi od nazwy średniowiecznej wsi położonej na prawym brzegu Wisły, za błotem. Początek kształtowania się ulicy, wzdłuż nabrzeża, sięga średniowiecza i związany jest z funkcjonowaniem tu zagród będących zapleczem rolniczym miasta Kazimierza (do którego wieś Zabłocie należała), a od połowy XVI wieku z działalnością portu solnego, do 1872 roku, kiedy to wygasł ostatni kontrakt na dostawę soli². Stąd magazynowaną w szopach sól wielicką w bałwanach i beczkach spławiano statkami wiślanymi do komór mazowieckich – królewskich składów solnych lub przewożono konnymi zaprzęgami. Od drogi zwanej Salinarną prowadzącej z Wieliczki do Podgórze odchodziła przy nabrzeżu Wisły droga dojazdowa do składnicy solnej i dalej biegła wzdłuż rzeki, będąc początkiem późniejszej ulicy Zabłocie, prowadząc na wschód, na błonia podgórskie, gdzie stała kapliczka (co widoczne jest na XVIII- i XIX-wiecznych planach)³. Ulica leżała na terenie zalewowym; dopiero budowa bulwarów i wałów w drugiej dekadzie XX wieku chroniła teren przed podtopieniami. Na początku XX wieku sięgała do skrzyżowania z drogą wojсковą nazwaną przed 1914 roku ulicą Romanowicza⁴. Nazwa ulicy Zabłocie występuje z pewnością w latach siedemdziesiątych XIX wieku. W 1880 roku wymienieni są z nazwiska jej mieszkańcy⁵. Nabrzeża Wisły były zaniedbane. W 1909 roku w „Nowej Reformie” pisano: „Na Wiśle ruch spławny roz-

począł się już od kilku tygodni i ustawicznie przesuwały się parowce często z całym łańcuchem galarów w dół lub w górę rzeki. Nader ponure wrażenie na tle Wisły sprawiają oba jej brzegi podobne raczej do stoków śmiećsiska, niż do koryta rzeki wśród dwu miast”⁶.

Pierwsze budynki murowane mieszkalne powstały przy ulicy Zabłocie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku. W 1897 roku wybudowano blisko podgórskiej rzeźni dom piętrowy i oficynę dla Jana i Franciszka Czajów. Budynek według planu Stanisława Serkowskiego stanął niedaleko domu Juliusza Barucha, doktora praw Uniwersytetu Jagiellońskiego, prowadzącego agencję zbożową⁷; urzędnik miasta Podgórze pisał: „dużo jeszcze czasu upłynie

² Międzobrodzka Małgorzata: *Kazimierski-Podgórski skład solny (XVI–XIX w.)*. „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 2016, t. 31, s. 50.

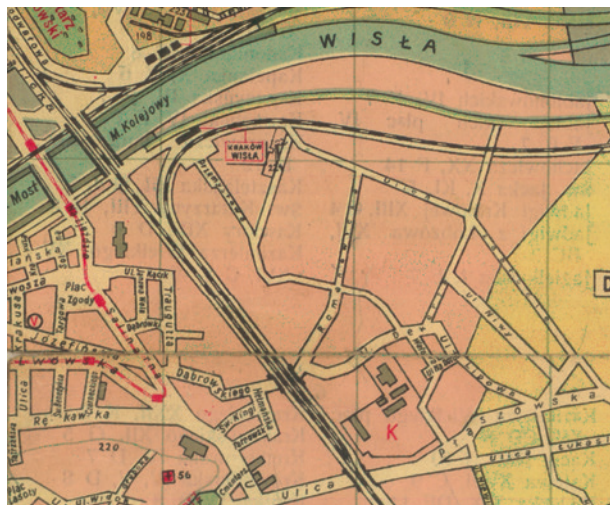
³ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Zbiór kartograficzny, *Situations Plan der Stadt Krakau (...) Mosano i Chavanne*, 1796, sygn. 79; *Plan von Cracau mit Podgorze und der nächsten Umgebung*, rys. i litografia Aleksander Kocziczka, 1847, sygn. 98.

⁴ ANK, Zbiór kartograficzny, *Król. Wolne Miasto Podgórze*, plan 1913, oprac. inż. Samuel Mehl i inż. Karol Rykała, Zakład graficzny Wacław Krzepowski, sygn. 383.

⁵ Nowolecki Aleksander: *Wykaz ulic, placów, kościołów i domów miasta Krakowa i Podgórze (...)*. Kraków 1880.

⁶ *Z Podgórze*. „Nowa Reforma” 1909, nr 190, z 20 kwietnia, s. 2.

⁷ *Krakowska księga adresowa na rok 1907*. Red. Józef Knapik. Kraków 1906, s. 110.

Ryc. 3. Zabłocie na planie Krakowa z 1934 r., oprac. Stanisław Wyrobek, wyk. Zakłady Graficzne Franciszek Zieliński i Sp. w Krakowie; w zbiorach Biblioteki Naukowej i Archiwum MK, nr inw. 59 VIIIa

aż się prawdziwa potrzeba bruku w okolicy realności Czajów okaże, gdyż dotychczas wcale tam nie ma domów a lokatorzy, którzy się chcą zostać w realności muszą (...) przechodzić znaczne przestrzenie po błocie⁸. Tutaj też stanął pod koniec XIX wieku w pobliżu nasypu kolejowego, rzeźni i „gęsiarni miejskiej” drewniany spichlerz na zboże Barucha, przebudowany w 1900 roku przez Mendela Banneta, kupca i radnego miasta Podgórze w latach 1909–1915, na suszarnię skór bydlęcych⁹.

W 1909 roku Rada Miejska Podgórze podjęła ważną decyzję, która określiła, w jakim kierunku ma rozwijać się Zabłocie, uchwalając projekt jego regulacji, przedstawiony przez budowniczego Józefa Kryłowskiego. Decyzja była wynikiem planowanych inwestycji: budowy towarowego dworca kolejowego Podgórze Wisła, III mostu, bulwarów wiślanych i kolektorów. Rada stwierdziła, że „Zabłocie ze względu na bliskość Wisły i dworzec towarowy, nadaje się korzystnie pod budowę zakładów przemysłowych. I obecnie już znaczna liczba przemysłowców odniosła się do gminy, w której posiadaniu znajduje się większa część gruntów i parceli tej dzielnicy, z projektami nabycia gruntów pod budowę fabryk¹⁰. Plan Kryłowskiego wytyczył na Zabłociu kilka ulic; „główna łącząca Zabłocie z Podgórzem ma iść

koło Wisły, a następnie wzdłuż nowego toru kolejowego, odnogi towarowej (...). Oceniając dogodnie położenie Zabłocia dla przemysłu fabrycznego, stworzono w projekcie parcelacji większy obszar z wyłącznym przeznaczeniem go pod budowę fabryk¹¹. Uchwalono też sprzedać Śmiechowskiemu z Krakowa parcelę pod budowę fabryki mydła¹². Kilka razy przeprowadzano regulację ulicy Zabłocie w związku z intensywną zabudową przemysłową tego rejonu, np. w 1927 roku Rada Miejska uchwaliła wywłaszczenie gruntów prywatnych na ten cel¹³. W 1930 roku ulicę przedłużono do ulicy Płaszowskiej, wywłaszczając grunty¹⁴ (ryc. 3); odcinek ten nazwano w 1980 roku ulicą Stanisława Klimeckiego¹⁵ i wtedy nadano obecny bieg ulicy Zabłocie.

Architekt Anna Ptaszycka w opracowaniu dotyczącym rozwoju Krakowa, a będącym skrótem planu ogólnego zagospodarowania miasta, opracowanego przez Miejską Pracownię Urbanistyczną, zwracała uwagę na szczególny problem Zabłocia dotyczący korekty stanu zabudowy zakładów przemysłowych. Jak pisała, w Zabłociu „stłoczenie szeregu zakładów nie pozwala nie tylko na ich rozwój, ale nawet obecnie na normalne warunki pracy. Przewiduje się skłonienie do przeniesienia na inny teren części zakładów celem umożliwienia pozostałym racjonalnego zagospodarowania. Należy stopniowo prowadzić korektę rozmieszczenia drobnych zakładów źle rozmieszczonych w mieście, w szczególności w obrębie centrum zażytkowego¹⁶. Zwracano uwagę na uciążliwość zakładów Zabłocia i konieczność ich modernizacji; są to Garbarnia nr 2, Chemiczna Spółdzielnia Inwalidów Hejnał, Krakowskie Zakłady Przemysłu Piekarniczego, Motozbyt, Krakowska Spółdzielnia Cukiernicza, Krakowskie Zakłady Artykułów Gospodarskich Przemysłu Terenowego, a też Miraculum, Krakowska Fabryka Okuć Budowlanych, Krakowskie Zakłady Eternitu¹⁷.

Dyrekcja Motozbytu Przedsiębiorstwo Sprzedaży Detalicznej Artykułów Motoryzacyjnych do lat siedemdziesiątych mieściła się przy ulicy Przemysłowej pod nr. 5, sklep przy tejże ulicy pod nr. 11, gdzie np. na początku lat sześćdziesiątych można było kupić części do samochodów Moskwicz i Fiat 600, motocykle Junak-350, Jawa-250, Iż-350, skutery Osa i Wiatka¹⁸. O zabudowaniach Motozbytu pisano: „Przed czterema laty stała tu obskurna rudera, gdzie w wilgoci, zimnie i ciasnocie pracował wcale liczny personel. Dziś odremontowany budynek, słoneczne pokoiki, centralne ogrzewanie, piękna świetlica, zapewniają właściwe

⁸ ANK, Archiwum Budownictwa Miejskiego (dalej cyt. ABM), ul. Zabłocie 19, f. 1003, s. 54.

⁹ ANK, ABM, ul. Zabłocie 4, f. 1003, s. 69.

¹⁰ *Z Rady miasta Podgórze*. „Nowa Reforma” 1909, nr 550, z 30 listopada s. 1–2.

¹¹ *Ibidem*, s. 2.

¹² *Loc. cit.*

¹³ *Rozbudowa Krakowa*. „Czas” 1927, nr 117, z 23 maja, s. 2.

¹⁴ „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1930, nr 11, s. 430.

¹⁵ *Kraków. Plan miasta*. Red. Barbara Krysiak. Warszawa 1980; *Kraków. Plan miasta*. Red. Barbara Krysiak. Warszawa–Wrocław 1982.

¹⁶ Ptaszycka Anna: *Rozwój Krakowa w planie perspektywicznym (około 1980 r.) i w planie etapowym – do r. 1965*. ANK, sygn. PMRNKr 24, Protokół nr III z III Zwyczajnej Sesji Rady Narodowej w m. Krakowie w dniach 22 i 23 maja 1958 r., s. 4. Rada Narodowa 23 maja 1958 r. uchwaliła projekt ogólnego planu perspektywicznego zagospodarowania przestrzennego miasta Krakowa, który miał stać się wielkim ośrodkiem przemysłu.

¹⁷ Pieczonkowa Bogumiła: *Z jednej strony potencjacji przemysłowi, z drugiej: brud, rudery, bałagan*. „Echo Krakowa” 1973, nr 41, z 17 lutego, s. 5.

¹⁸ „Echo Krakowa” 1961, nr 223, z 22 września, s. 4; 1962, nr 252, z 25 października, s. 4.

Ryc. 4. Zabudowa przy ul. Zabłocie 13, 15; kilkupiętrowe budynki mieszkalne Garden Residence przy ul. Przemysłowej, w głębi przystanek Kraków Zabłocie z falistym dachem, widok z ul. Podgórskiej, fot. Elżbieta Firlot, 17 maja 2019 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 5719

warunki pracy. (...) Na obszernym podworcu stoją rzędem samochody marki P-70 (...), małe fiaty 600 i Multipie¹⁹.

W latach sześćdziesiątych starano się „uporządkować lokalizację zakładów przemysłowych”, których większość powstała w okresie międzywojennym, co przewidywał plan gospodarczy Krakowa, przez ich komasację, przeniesienie oraz likwidację uciążliwych przedsiębiorstw²⁰. Zabłocie określano wówczas jako „rojowisko polskiej odmiany slumsów”²¹. W 1967 roku powstał projekt zagospodarowania przestrzennego Zespołu Przemysłowo-Składowego Zabłocie, idący w kierunku dalszego rozwoju przemysłowego tej części Krakowa zgodnie z planami centralnie sterowanej gospodarki²². Odbiciem realizacji zadań gospodarczych Zabłocia był wygląd ulicy, rozjeżdżanej ciężarówkami, pełnej dziur i wyrwanych płyt chodnikowych, która od czasu II wojny światowej otrzymywała co roku tytuł „miss brzydoty, brudu i zaniedbania”²³. W prasie pisano: „Od dawna ulica Zabłocie straszy swoim wyglądem – władze dzielnicy w Podgórzu wyraźnie zapomniały o tym zakątku Krakowa”²⁴. Ulica, jak pisał w 1989 roku „Dziennik Polski”, jest w stanie „fatalnym. Od niepamiętnych czasów ta ulica i jej przecznice nie były remontowane, stąd w nawierzchni była dziura na dziurze, a przechodnie z braku chodnika, brnęli błotnistym poboczem”. Na tę interwencję dziennikarską władze Podgórza, które obiecały remont, od-

powiedziały, że Zabłocie nie jest umieszczone w spisie ulic, którymi mają się opiekować, ponieważ jest to droga zakładowa i jej utrzymanie „należy do zakładów przemysłowych przy niej położonych”²⁵.

Uchwalony w 2006 roku przez Radę Miasta Krakowa miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Zabłocie, skonkretyzowany w Programie Rewitalizacji i Aktywizacji Poprzemysłowego Obszaru Zabłocia, otworzył nowe możliwości jego rozwoju w sferze przestrzennej i społecznej. W 2010 roku Rada Miasta Krakowa uchwaliła Lokalny Program Rewitalizacji Zabłocia jako aktualizację wcześniejszego programu²⁶. Na kształtowanie się obecnego oblicza tej części Krakowa i nadanie jej nowej jakości w przestrzeni miejskiej wpłynęły ważne inwestycje i rozpoczęty pod koniec XX wieku proces wyprowadzania przemysłu z Zabłocia. W 2001 roku wybudowano most Kotlarski według projektu architekta Witolda Gawłowskiego i inżynierów Sweco Engineering. W latach 2003–2008 powstał dwupiętrowy zespół budynków Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego przy ulicy Herlinga-Grudzińskiego 1. Uruchomiona w 2010 roku nowa linia tramwajowa (Krakowski Szybki Tramwaj) połączyła przebudowane dwa lata wcześniej rondo Grzegórzeckie²⁷ przez most Kotlarski z Małym Płaszowem. Wraz z budową torowiska przeprowadzono inwestycje drogowe; powstała wspomniana już szeroka ulica Herlinga-Grudzińskiego, łącząca się z ulicą Klimeckiego. Ostatni remont zaniedbanej ulicy Zabłocie miał miejsce w latach 2018–2019; ulica otrzymała nową nawierzchnię, chodniki, odwodnienie i ścieżkę rowerową. Ważnym wizualnie obiektem nad Zabłociem stała się łącznica kolejowa Zabłocie – Krzemionki, otwarta w 2017 roku. W następnym roku przebudowano, uruchomiony 1982 roku, przystanek kolejowy Kraków Zabłocie, z falistym dachem nawiązującym do fal rzeki (ryc. 4)²⁸.

W ciągu ostatnich lat krajobraz Zabłocia uległ dużym zmianom, co szczególnie widoczne jest na fotografiach wykonanych z Grzegórek, z lewego brzegu Wisły (ryc. 5, 6). W XX wieku płynęły Wisłą galary i barki z węglem, piaskiem, żwirem i materiałami budowlanymi; przybijały do zabłockiego brzegu, a potem zawijały do basenu portowego w Płaszowie. Rozbudowana w latach siedemdziesiątych Krakowska Stocznia Rzeczna przy ulicy Stoczniovców 1 prowadziła „konserwację barek, holowników, pchaczy, pogłębiarek, statków pasażerskiej floty oraz tzw. koszarek, czyli

¹⁹ *Tylko dwie godziny...* „Echo Krakowa” 1957, nr 200, z 28 sierpnia, s. 5.

²⁰ *W latach 1960–1965 uporządkowana zostanie lokalizacja zakładów przemysłowych w mieście.* „Dziennik Polski” 1959, nr 29, z 4 lutego, s. 6.

²¹ Pirczak Roman: *Na prawym brzegu Wisły.* „Dziennik Polski” 1967, nr 220, z 17 września, s. 4.

²² *Projekt zagospodarowania przestrzennego Zabłocia.* „Dziennik Polski” 1967, nr 221, z 19 września, s. 6.

²³ *Może wreszcie pomogą kary.* „Echo Krakowa” 1984, nr 187, z 20 września, s. 2; *Ulica Zabłocie – miss brzydoty i brudu.* „Dziennik Polski” 1984, nr 223, z 20 września, s. 6.

²⁴ (MK): *Nieszczęście wisi na... dachu.* „Dziennik Polski” 1989, nr 123, z 27 maja, s. 8.

²⁵ (s): *Koniec błota na Zabłociu?.* „Dziennik Polski” 1989, nr 124, z 29 maja, s. 6.

²⁶ *Miejski program rewitalizacji Krakowa. Aktualizacja* [online]. Kraków 2014 [dostęp 10 stycznia 2019], s. 20. Dostępny w internecie: https://www.bip.krakow.pl/_inc/rada/posiedzenia/show_pdfdoc.php?id=74376.

²⁷ (J. ŚW): *Ostatnie ogniwo szybkiego tramwaju.* „Dziennik Polski” 2008, nr 216, z 15 września. Kronika Krakowska, s. 2.

²⁸ (kg): *Za tydzień nowy rozkład jazdy.* „Echo Krakowa” 1982, nr 46, z 17 maja, s. 3.

Ryc. 5. Ulica Zabłocie z zakładami Miraculum i młynem Ziarno, widok z ul. Podgórskiej, fot. Elżbieta Firlet, październik 2003 r.; w zbiorach MK, DAU Grzegórzki (dalej Grz.), nr 1035

Ryc. 6. Zabudowa przy ul. Zabłocie 21, 23, 25, fot. Elżbieta Firlet, 17 maja 2019 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 5768

plywających hoteli”²⁹. We wrześniu 1976 roku rozpoczęto transport węgla z Oświęcimia do Zabłocia na barkach poruszanych pchaczami typu Łoś, produkowanymi w Krakowskiej Stoczni Rzecznej. Barki załadowywane w porcie w Gromcu pod Oświęcimiem węglem z kopalni Ziemowit w Łędzinach płynęły do nowo zbudowanego portu w Zabłociu (projekt krakowskiego Hydroprojektu); nabrzeże przygotował Energopol-2, wbijając pale larsenowskie; Krakowskie Przedsiębiorstwo Robót Drogowych zbudowało drogi dojazdowe i utwardziło plac na Zabłociu, skąd węgiel z barek rozładowany przez dźwigi dostarczany był do Miejskiego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej na potrzeby krakowskiego przemysłu i do szpitali³⁰.

Na tle przemysłowego krajobrazu statki pasażerskie Żegluga Krakowskiej Nimfa, Majka i Wanda płynęły do Nowej Huty i Niepołomic³¹. Zabłocki brzeg Wisły żył rzeką, gwarem ludzi, hałasem, łoskotem, szumem i syrenami pracujących fabryk (ryc. 7). Obecnie jest uśpiony i czeka na ożywienie³².

Najstarszy budynek obecnego Zabłocia to dawna stajnia salinarna przy ulicy Na Zjeździe 8, wzniesiona około 1819 roku, określana wówczas jako „Wielki stajenny budynek do C.K. Salin należący”³³ (ryc. 8), związany ściśle z działalnością portu solnego nad Wisłą. W 1846 roku po upadku powstania krakowskiego została przejęta przez wojsko austriackie, stając się budynkiem mieszkalno-stajennym kawalerii, zwanym ko-

szarami salinarnymi. W okresie międzywojennym mieściły się tu koszary Kilińskiego, gdzie do 1939 roku stacjonował 5 Szwadron Pionierów Krakowskiej Brygady Kawalerii³⁴. W czasie wojny zajmowały go azjatyckie oddziały kolaboracyjnego Turistanlegionu, potem Tatarlegionu, w 1945 roku sowiecki oddział obrony przeciwlotniczej mostów. Od połowy 1945 roku w budynku koszar odbywały się zbiórki 6 krakowskiej kompanii (dowódca Jan Janusz pseud. Siekiera), należącej do zgrupowania partyzanckiego dowodzonego przez majora Józefa Kurasia pseud. Ogień; tutaj też mieścił się magazyn broni partyzantów. Stąd oddział „Siekiera” wyruszył 18 sierpnia 1946 roku na więzienie św. Michała przy ulicy Senackiej. Perfekcyjnie przygotowana akcja zakończyła się spektakularnym sukcesem. Z komunistycznego więzienia Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego uwolniono ponad 60 osadzonych, w większości więźniów politycznych³⁵.

Po 1945 roku pomieszczenia budynku zajmowały różne firmy, biura i sklepy. Siedzibę miała tu Rejonowa Hurtownia Artykułów Metalowych, Przedsiębiorstwo Skupu Owoców i Jarzyn, Spółdzielnia Ogrodnicza Ziemi Krakowskiej z taborem transportowym i przechowalnią owoców przy ulicy Romanowicza 17 oraz Zarząd Transportu Samochodowego i Spedycji WSOiP³⁶; w latach dziewięćdziesiątych funkcjonował bar kawowy, mieściły się sklepy (m.in. Piwnice Win Importowanych, Konsmet s.c. sklep metalowo-techniczny) oraz punkty usługowe³⁷. W 2006 roku na parterze znajdo-

²⁹ (bp): *200 koni mechanicznych w zaprzęgu „łosia”*. „Dziennik Polski” 1975, nr 78, z 5 marca, s. 7.

³⁰ (ja): *Dzisiaj uruchomiono wodny most na trasie Gromiec – Zabłocie. „Żegluga Krakowska” wspomaga kolej i PKS*. „Echo Krakowa” 1976, nr 207, z 14 września, s. 5; (bp): *Coraz więcej węgla płynie wiślany szlakiem*. „Echo Krakowa” 1978, nr 99, z 2 maja, s. 3.

³¹ Statek Nimfa zbudowano w 1960 r., „Majka” w 1961. (m1): *Biała flota – stara ale jara lecz jak długo jeszcze?*. „Echo Krakowa” 1989, nr 112, z 9–11 czerwca, s. 2.

³² (hp): *Krakowska flota wiślana opłynęła – w odcinkach – równik*. „Dziennik Polski” 1967, nr 232, z 3 października, s. 3. Krakowska Stocznia Rzeczna produkowała od października 1967 r. pchacze typu Łoś, później holowniki HM-150, zwane krakowiakami.

³³ Międzobrodzka Małgorzata: *Kazimierski-Podgórski skład...*,

s. 40.

³⁴ Międzobrodzka Małgorzata, Kubisztal Paweł: *Skład solny. W: Zabłocie. Przewodnik*. Kraków 2014, s. 12–14.

³⁵ Pawlicki Tadeusz: *Misja niemożliwa*. „Uważam Rze. Historia” [online]. 2012, z 12 sierpnia [dostęp 7 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <http://podgorze.pl/misja-niemozliwa/>.

³⁶ „Echo Krakowa” 1957, nr 192, z 19 sierpnia, s. 1; *Spis telefonów... 1958*, s. 58; „Echo Krakowa” 1974, nr 206, z 4 września, s. 4; „Dziennik Polski” 1975, nr 262, z 26 listopada, s. 5; *Aby Kraków, Nowa Huta i sąsiadujące powiaty miały dość jarzyn i owoców OZH muszą otrzymać odpowiednie magazyny*. „Echo Krakowa” 1955, nr 67, z 19 marca, s. 5.

³⁷ *Panorama firm. Kraków, 92/93*. Warszawa 1992, s. 59, 138, 158, 234, 241.

Ryc. 7. Port przeładunkowy przy nabrzeżu Wisły na Zabłociu, na ścianie budynku litery ŻG (Żegluga Krakowska), fot. Elżbieta Firlet, 29 października 2003 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 1923

Ryc. 8. Dawne koszary austriackie (stajnia salinarna) przy ul. Na Zjeździe nr 8, fot. Elżbieta Firlet, 13 października 1999 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 1604

wały się magazyny hurtowni opakowań i wyrobów tytoniowych, na piętrze siedziby firm handlowo-usługowych, biura i pracownie artystyczne. Główne wejście do budynku zaakcentowane jest ryzalitem, z widocznym na fotografii napisem BAZAR (obok napis DOM HANDLOWY); do ściany wschodniej przylegają betonowe rampy załadunkowe; ścianę frontową ozdobiono w 2013 roku literackim murałem. Część placu przy budynku zajmuje obecnie parking; od strony nasypu kolejowego stoi zespół parterowych budynków użytkowanych jako garaże, magazyny i stolarnia. W zabytkowym

obiekcie, którego rewaloryzację i rozbudowę planuje Gmina Miejska Kraków, ma powstać wielofunkcyjne przestrzenne Centrum Literatury i Języka – Planeta LEM.

Rycina 9 przedstawia murowany budynek dawnej targowicy z 1926 roku przy ulicy Zabłocie 18, zwany domkiem komisarza targowego³⁸, połączony przewiązką z dREW-

³⁸ Wykaz zmiany policzbowania domów w ulicy Zabłocie. „Dziennik Rozporządzeń...” 1926, nr 2, s. 24.

Ryc. 9. Nieistniejący już budynek targowicy końskiej przy ul. Zabłocie 18, fot. Henryk Świątek, luty 1981 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 604

nianą bramą wjazdową; w głębi budynek magazynowy (ul. Zabłocie 20) wzniesiony przez Krakowskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego nr 2 w 1974 roku dla Powszechnej Spółdzielni Spożywców Spółem, stojący do dzisiaj³⁹. Obecnie planowana jest przebudowa tego obiektu wraz z niewidocznym tu drugim budynkiem przy ulicy Zabłocie 22 (magazyn żywnościowy PSS z 1954 roku, trójkondygnacyjny, podpiwniczony, o konstrukcji „żelbetowo-murowanej” z rampami) na Klaster Innowacji Społeczno-Gospodarczych Zabłocie 20.22 w ramach Miejskiego Programu Rewitalizacji Krakowa⁴⁰.

W grudniu 1925 roku magistrat przeniósł targ na konie oraz uprzęż z placu Na Groblach pod Wawelem na obszerne plac między wałem przeciwpowodziowym a ulicą Zabłocie; wydzielono miejsce na postój zaprzęgów i na „próbę

koni luzem i w zaprzęgu”⁴¹. Przywożono konie pojazdowe, pociągowe i rzeźne⁴². Tu także przeniesiono z Grzegórzek w 1926 roku targ na bydło i świnie⁴³. W 1928 roku zbudowano większy budynek administracyjny (ul. Zabłocie 20) na biura targowe, pomieszczenie kantyny i zajazdu, a rok później „stajnię oficynową”⁴⁴. Kantynę dzierżawił browar krakowski Jana Götza⁴⁵. Po wojnie funkcjonowała tu restauracja⁴⁶, a w latach sześćdziesiątych bar Zabłocie, działający w ramach Krakowskich Zakładów Gastronomicznych Wschód⁴⁷. Przy ulicy Zabłocie, „w rejonie dawnego targu końskiego, istnieje prywatna jadalnia”. Domagano się likwidacji tego lokalu, w którego „salach gromadzą się ci, którym w godzinach pracy uda się wyjść z zakładu (...) zauważyliśmy w lokalu spawacza w okularach spawalniczych na głowie i roboczym ubraniu. Oczywiście pił piwo, a potem

³⁹ (mik): *Rosną nowe obiekty dla PSS „Społem”*. „Dziennik Polski” 1974, nr 223, z 21 września, s. 6.

⁴⁰ Projekt realizuje Wydział Rozwoju Miasta Krakowa. *Projekt: Klaster Innowacji Społeczno-Gospodarczych Zabłocie 20.22. Przebudowa ze zmianą sposobu użytkowania istniejących obiektów przemysłowych w Krakowie przy ul. Zabłocie 20–22* „Biuletyn Informacji Publicznej. Miasto Kraków” [online]. [dostęp 8 lutego 2019]. Dostępny w internecie: https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=101599&metka=1; ANK, ABM, ul. Zabłocie, Magazyn żywnościowy Powszechnej Spółdzielni Spożywców, f. 1012; „Echo Krakowskie” 1955, nr 13, z 15 stycznia, s. 5.

⁴¹ „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 12, s. 150; *Budowa targowicy na konie*. „Czas” 1925, nr 259, z 8 listopada, s. 2.

⁴² *Targ koński w Krakowie*. „Goniec Śląski” 1932, nr 14, z 18 stycznia, s. 6.

⁴³ „Dziennik Rozporządzeń...” 1926, nr 3, s. 40.

⁴⁴ ANK, ABM, ul. Zabłocie 18/20, f. 1003, s. 15, 17. Budynki przy ul. Zabłocie 18, 20 były własnością Miejskiego Urzędu poboru Oplat i Podatków Pośrednich. „Dziennik Rozporządzeń...” 1928, nr 1, s. 28.

⁴⁵ *Ze spraw miejskich*. „Nowy Dziennik” 1928, nr 14, z 14 stycznia, s. 9.

⁴⁶ „Dziennik Polski” 1948, z 4 lipca, nr 180, s. 7; „Echo Krakowa” 1960, nr 182, z 5 sierpnia, s. 4.

⁴⁷ *Spis telefonów województwa krakowskiego, rok 1965/66*. Warszawa 1964, s. 23.

poszedł do pracy!⁴⁸ Budynki targowe przy ulicy Zabłocie 18 i 20 rozebrano po 1985 roku.

Plac obok targowicy końskiej zajmował targ drzewny, otwarty w połowie 1926 roku (ryc. 10). Tym samym zlikwidowano dotychczasowy plac na drewno i materiały budowlane przy ulicy Dietla nad Wisłą⁴⁹. W 1953 roku w miejscu placu „drzewnego” powstały dwa duże magazyny na ziemiaki („ziemiaczarki”), zbudowane przy wale kolei obwodowej przez Krakowski Zespół Przemysłowy Drobnej Wytwarzalności dla Powszechnej Spółdzielni Spożywców. Projekt ceglano-żelbetowych magazynów przygotowało Przedsiębiorstwo Projektowania Budownictwa Miejskiego Miastoprojekt pod kierunkiem architekta Mariana Turżańskiego⁵⁰. Obecnie w tym miejscu stoją trzy siedmiokondygnacyjne budynki mieszkalne z podziemnymi garażami, wzniesione w 2017 roku i nazwane osiedlem Riverside (ul. Zabłocie 24, 26, 28). Wykonawcą inwestycji była firma Grimbud, projekt architektoniczny przygotowała firma Bogdan Skoczek S&W Vision.

W 1966 roku Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej podjął decyzję o przyznaniu placu (gdzie znajdowała się targowica końska) PSS Spółem z przeznaczeniem części terenu na budowę dużego magazynu. Ostatecznie targowisko zwierzęce z Zabłocia przeniesiono w 1972 roku na plac przy ulicy Kobierzyńskiej w pobliżu tzw. tandety⁵¹. Przy ulicy Zabłocie rozpoczęły prace „koparki robiące wykop pod fundamenty magazynów PSS. W targowe dni zauważyć tu można jednak chłopskie furmanki, jak dawniej przyjeżdżające »na targ«. Prosperuje także stara knajpa, w której po korzystnych transakcjach »zapijano interes«. Tylko targowych opłat już nikt nie pobiera...⁵².

Dominującym obiektem na rycinie 11 z 1981 roku jest piętrowy budynek narożny (ul. Zabłocie 17 / Przemysłowa 1) z szyldem baru o nazwie Mały; przylega do niego nieistniejący budynek pod nr. 19; u dołu fotografii przejazd przez tor kolejowy prowadzący ze stacji Kraków Wisła do stacji Kraków Płaszów, zabezpieczony szlabanami; z lewej ogrodzenie wykonane z szyn kolejowych; w głębi zadaszenie na słupach na stacji Kraków Wisła; z prawej widoczny narożnik budynku dawnej garbarni przy ul. Przemysłowej 2, gdzie mieści się obecnie siedziba firmy oświetleniowej ES System SA.

Budynek pod nr. 17 istnieje do dzisiaj; powstał na początku XX wieku na terenie należącym pierwotnie do Maurycego Barucha, podgórskiego przemysłowca. W 1924 roku był własnością kupca i restauratora Benziona Sonnenscheina i Adeli

Ryc. 10. Zabłocie z lotu ptaka; u góry z prawej targ drzewny i budynki targowicy końskiej, obok targu owalny zarys dawnego fortu austriackiego z końca XIX w. i wał z fosą biegnący wzdłuż obecnej ul. Romanowicza, fragment fotografii wykonanej przez Niemców, 18 lipca 1942 r.; w zbiorach Narodowego Archiwum Stanów Zjednoczonych w College Park, sygn. RG373/TUGX2031/NARA

vel Alte⁵³. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych działał tu bar Mały, prowadzony przez krakowską Spółdzielnię Spożywców Spółem. Tak wspomina ten rejon jedna z mieszkanki Podgórze: „pierwszy odcinek ulicy [Zabłocie] był wybrukowany, a wałem wiślanym wiodła ścieżka. Często obok Składu Solnego stała karuzela, strzelnice, saturator z wodą sodową i wata cukrowa. Dalej były garbarnia i przejazd kolejowy przeładunkowy, a po przejściu przez rampę zaczynało się prawdziwe »Zabłocie«, często po kolana. Na rogu był szynk otoczony wzbudzającymi strach pijaczkami, skład węgla, targ koni i port rzeczny. Istny konglomerat prochu, pyłu węglowego i końskich odchodów⁵⁴. Budynek piętrowy pod nr. 19 wyburzono w 1989 roku. Rozbiórka związana była z planowaną rozbudową Miraculum i zmianą nazwy na Polsko-Radziecką Fabrykę Wytwarzalności Chemii Gospodarczej i Perfum Kosmetycznych Miraculum – Przedsiębiorstwo Międzynarodowe w Krakowie⁵⁵. Budynek wzniesiono w latach trzydziestych dla

⁴⁸ (mik): *Piwo plagą sklepów spożywczych!*. „Dziennik Polski” 1973, nr 94, z 20 kwietnia, s. 6.

⁴⁹ „Dziennik Rozporządzeń...” 1926, nr 7, s. 124.

⁵⁰ ANK, ABM, ul. Zabłocie, Magazyn żywnościowy...; (ts): *Jak jest z ziemiakami?*. „Dziennik Polski” 1953, nr 238, z 6 października, s. 6.

⁵¹ (z.w.): *Nowa lokalizacja tandety – przy ul. Kobierzyńskiej*. „Echo Krakowa” 1961, nr 246, z 19 października, s. 7.

⁵² (mik): *Przeprowadzka... ale dokąd?*. „Dziennik Polski” 1972,

nr 280, z 24 listopada, s. 4.

⁵³ *Księga adresowa miasta Krakowa i województwa krakowskiego 1932*. Kraków 1931, s. 497; „Dziennik rozporządzeń...” 1926, nr 2, s. 23.

⁵⁴ Wspomnienie Danuty Kowalskiej, architekta i scenografa. Stróżyk-Stułgińska Zenona: *Lwowska sprzyja opowieściom* [online]. 11 maja 2011 [dostęp 2 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://podgorze.pl/%E2%80%9Elwowska%E2%80%9D-sprzyja-opowieściom/>.

⁵⁵ (MK): *Nieszczęście wisi na...*, s. 8.

Ryc. 11. Przejazd kolejowy stacji Kraków Wisła, budynki przy ul. Zabłocie 17, 19, fot. Henryk Świątek, luty 1981 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 602

firmy Krakus Przemysł Spirytusowy i Chemiczny w Krakowie; od ulicy znajdował się sklep prowadzący sprzedaż alkoholu. Projekt na wykonanie sklepu spożywczego i magazynu przygotował architekt Edward Skawiński⁵⁶. W latach sześćdziesiątych działała tu Wytwórnia Zootechnicznego Sprzętu⁵⁷.

Charakterystyczny dla terenu Zabłocia krajobraz przy stacji Kraków Wisła przedstawia kolejna fotografia z 1981 roku (ryc. 12). Parterowy, zaniedbany budynek z przyległą rudera położony był przy ulicy Zabłocie 6/8, gdzie mieścił się skład węgla; z prawej samochód osobowy fiat 126, za nim wóz konny z woźnicą, zapewne czekającym na załadunek węgla. Na terenie składu w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych mieszkało kilka rodzin „w nieskanalizowanym baraku [mieszkanie służbowe Okręgowego Przedsiębiorstwa Handlu Opałem i Materiałami Budowlanymi],

Ryc. 12. Rudera na składzie węgla przy ul. Zabłocie 6/8, fot. Henryk Świątek, styczeń 1981 r.; w zbiorach MHK, DAU Pg., nr 596

w którym przecieka dach (...). Przed oknami pomieszczeń – krajobraz isticie kopalniany: hałdy węgla przewyższające wysokość baraku. Bieliznę suszy się pomiędzy stosami węgla (...). Kilka metrów od baraku jeszcze jedna atrakcja w postaci wagonów dojeżdżających do składu z węglem. Wyładowuje się je według potrzeby o różnych porach dnia i nocy⁵⁸. Nie bez powodu po II wojnie światowej rejon ulicy Zabłocie zwany był krakowskim Śląskiem⁵⁹. Dojście do składu węgla (pod nr. 2a) jest fatalne, jak i „warunki pracy robotników, którzy w dni mokre grzęzną w błocie i wodzie, w dni upalne zaś duszą się od kurzu i pyłu węglowego [... Skład] ma nawierzchnię, której wyboje, doły, dziury pamiętają jeszcze chyba ck. austriackie czasy⁶⁰. Zabłocie

⁵⁶ ANK, ABM, ul. Zabłocie 19, f. 1003, s. 125, plan 14.

⁵⁷ *Spis telefonów... 1965/66*, s. 57.

⁵⁸ Rotter Barbara: *Na Zabłociu straszny węgiel*. „Dziennik Polski” 1974, nr 207, z 3 września, s. 6. Składy opału znajdowały się przy ul. Zabłocie nr 2a, 2, 6/8, 9. „Dziennik Polski” 1972, nr 130, z 2 czerwca, s. 5.

⁵⁹ Paciorek Anna: *Udział klasy robotniczej w zabezpieczeniu i uruchamianiu przemysłu Krakowa po II wojnie światowej. W: Wstulcie polskiego ruchu robotniczego. Studia i rozprawy*. Red. Jerzy Gołębiowski. Kraków 1982, s. 238.

⁶⁰ *Na Zabłocie, miły bracie*. „Dziennik Polski” 1972, nr 208, z 1 września, s. 4.

Ryc. 13. Nieistniejąca już rzeźnia miasta Podgórze przy ul. Zabłocie 13, fot. Elżbieta Firlet, marzec 1995 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 1426

tonęło, jak pisała w 1962 roku dziennikarka „Echa Krakowa”, „w oparach wódki wypijanej litrami przez wozaków, pracujących w składach opałowych”⁶¹.

Przy początkowym odcinku ulicy Zabłocie położone były w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych składy i magazyny Przedsiębiorstwa Handlu Opałem i Materiałami Budowlanymi: skład opału pod numerami 2a, 6/8 i skład materiałów budowlanych pod numerami 2, 2a (gdzie można było kupić płyty marblitowe czarne, szkło ciągnięte i tarcicę iglastą) i pod nr. 9, oferujący piasek do tynków z Bukowna koło Olkusza⁶².

Na Zabłociu swoją siedzibę miała Spółdzielnia Usług Przewozowych Wisła, założona w 1953 roku przez Jacka Miklaszewskiego; jej platformy konne obsługiwane przez wozaków i pojazdy pracowały dla potrzeb wielu instytucji, w tym Okręgowego Przedsiębiorstwa Handlu Opałem i Materiałami Budowlanymi⁶³. Skład Opału nr 3 na Zabłociu opisywał dziennikarz w 1985 roku: „Na placyku kilka platform ciągniętych przez konie. Oprócz tego wózki akumulatorowe i spalinowe, ciężarówki, furgonetki. Furmani i kierowcy ogrzewają się w niewielkim kantorku, czekając

na załadunek opału (...). Ruch w naszym składzie ze względu na ostrzejszą zimę, jest dużo większy niż przed rokiem. Opału nie brakuje – nie ma więc paniki. Odbiorcy prywatni kupują koks czy węgiel w ramach przydziału. Pod dostatkim jest drewna na podpałki (...). Węgiel i koks na placu nie są zamrożone. Łatwo dają się nabrać mechanicznym ładowarkom, wypożyczonym z firm budowlanych. Zepsuta była koparka do wyładunku opału, dzierżawiona z »Żegluga Krakowskiej«. Żeby nie przetrzymywać wagonów wyjątkowo rozładunek odbywał się ręcznie. Zatrudnieni 4 mężczyźni otrzymują 120 zł od tony”⁶⁴.

Pod koniec lat dwudziestych i w latach trzydziestych Agencję Handlową, która pośredniczyła w kupnie i sprzedaży węgla, koksu, brykietów, drzewa opałowego, nafty i benzyny, prowadził inżynier górnictwa Jerzy Kukucz, członek Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych⁶⁵. Przy ulicy Zabłocie 6 postawił w 1929 roku niewielki budynek, przeznaczony na pomieszczenie pokoju z kuchnią, stajni i wozowni⁶⁶. W latach trzydziestych firma Bracia Liban i Spółka sprzedawała przy ulicy Zabłocie 8 materiały budowlane i opałowe, a Żegluga Polska SA węgiel,

⁶¹ Lovell Janina: *Podzwonne zaklętym rewirom*. „Echo Krakowa” 1962, nr 247, z 19 listopada, s. 3.

⁶² „Dziennik Polski” 1976, nr 227, z 6 października, s. 5; 1985, nr 66, z 19 marca, s. 5; „Echo Krakowa” 1983, nr 232, z 28 listopada, s. 4; „Echo Krakowa” 1988, nr 196, z 6 października, s. 4.

⁶³ (ja): *Transportowcy ze Spółdzielni „Wisła” od 30 lat przewożą towary*. „Echo Krakowa” 1983, nr 181, z 15 września, s. 5; Dzieśzyński Ryszard: *Królowa nadwiślańskich wozaków*. „Echo Krakowa” 1985, nr 48, z 8–10 marca, s. 4.

⁶⁴ (ja): *Węgiel, koks, drewno w ciągłej sprzedaży*. „Echo Krakowa” 1985, nr 32, z 14 lutego, s. 5.

⁶⁵ „Zbiór ogłoszeń firmowych trybunałów handlowych. Stały dodatek do »Przeglądu Prawa i Administracji«” 1928, z. 1, s. 29; „Kalendarz górniczy »Szczęść Boże«” na rok 1912, s. 189; *Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych za rok 1934*. „Rocznik Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych” 1935, s. 84.

⁶⁶ „Dziennik Rozporządzeń...” 1930, nr 1, s. 83.

prowadziła też tartak i warsztaty mechaniczne⁶⁷; po wojnie węglem i koksem z górnośląskich kopalni Piast i Jaworzno oraz drzewem opałowym handlował Marian Kukucz⁶⁸.

W 2008 roku wyburzono rzeźnię miasta Podgórze przy ulicy Zabłocie 13, wzniesioną w 1881 roku według projektu Stanisława i Emila Serkowskich⁶⁹ (ryc. 13). U schyłku XIX wieku przy rzeźni wzniesiono murowaną gęsiarnię (projekt Józef Kryłowski); budową kierowali przedsiębiorcy z Podgórze: Adolf Ehrlich i Matzner⁷⁰. Od lat dwudziestych do siedemdziesiątych funkcjonowała tu rzeźnia tylko dla uboju koni⁷¹. Po wyburzonym obiekcie pozostała tablica fundacyjna, wmurowana w ścianę budynku przy ulicy Zabłocie 13, związanym funkcjonalnie z podgóorską rzeźnią. Ten parterowy dom, którego fragment widzimy na rycinie 13, powstał na początku XX wieku według projektu Józefa Kryłowskiego, budowniczego miasta Podgórze⁷². Po wojnie działała tutaj Fabryka Batów, Szczotek i Wycieraczek Kokosowych Henryk Faber i Ska⁷³. Budynek kilka lat temu został przebudowany i obecnie mieści się w nim restauracja.

Na początku XXI stulecia zniknęły zabudowania stacji Kraków Wisła przy ulicy Zabłocie 2. Na fotografii z 2002 roku widoczny jest teren stacji w trakcie wyburzania (ryc. 14). U góry zabudowa przy ulicy Zabłocie, z piętrowym, nieistniejącym budynkiem przemysłowym pod nr. 21, w głębi duże budynki produkcyjno-biurowe, wzniesione pod koniec lat siedemdziesiątych przy ulicy Przemysłowej dla fabryki Miraculum; z prawej górna partia budynku dawnej garbarni z górującym szybem dźwigu towarowo-osobowego przy ulicy Przemysłowej 2.

W 1910 roku uruchomiono stację towarową Podgórze Wisła, łącząc ją torem ze stacją Podgórze Płaszów⁷⁴. Zbudowano strażnicę przejazdową, rampę z podjazdem od zachodu, na której wzniesiono parterowe budynki o konstrukcji szkieletowej, mieszczące m.in. biuro dyżurnego ruchu – widoczne na fotografii. Wydzielono obszerny plac składowy.

Pierwsza połączyła się bocznica ze stacją podgórska rzeźnia miejska i Fabryka Siatek, Mebli, Konstrukcji Żelaznych i Wyrobów Kutyh Józefa Goreckiego. Stację rozbudowano, dołączając kolejne bocznicę kolejowe i wzdłuż nich tworząc nowe place składowe⁷⁵. Znajdowała się tu też strażnica pożarna oraz Ekspozytura Urzędu Akcyzowego, gdzie pracownicy galarów (z towarem lub po towar) wnosili opłatę za przybijanie do brzegu⁷⁶.

Swoje ładownie na terenie stacji miały różne zakłady z Zabłocia, m.in. firma Przemysł Towarów Żelaznych przy ul. Romanowicza 7⁷⁷, która w 1910 roku wydzierzała grunt od miasta Podgórze na urządzenie toru przemysłowego do stacji Podgórze Wisła; przestrzeń pomiędzy szynami i na trzy metry od szyn miała być wybrukowana i zabezpieczona⁷⁸.

W 1919 roku Władysław Jankowski wydzierzał od Gminy Miasta Krakowa „plac węglowy” przy stacji na prowadzenie handlu „produktami górnymi, hutniczymi, drzewnymi oraz materiałami budowlanymi”⁷⁹. Zbudował tu w 1923 roku stolarnię według projektu architekta Jana Biasiona i prowadził Parową Fabrykę Wyrobów Drzewnych⁸⁰. W latach trzydziestych skład węgla, koksu i drzewa opałowego prowadził Zygmunt Rendel (ul. Zabłocie 4)⁸¹; zbudował wagę pomostową, budynek na kancelarię, zadarszenie, stajnię⁸². Miał tu również skład na sól zakon albertynów, mieścił się w hali żelbetowej wzniesionej w 1923 roku według projektu architekta Jana Burzyńskiego⁸³; albertyni prowadzili też w hurtowni przy ulicy Zabłocie 2 sprzedaż węgierskiego wina mszalnego⁸⁴. Produkty naftowe sprzedawała spółka Standard Nobel SA⁸⁵. Przy ulicy Zabłocie 2 w 1930 roku fotograf Kazimierz Kuzyk prowadził zakład fotograficzny⁸⁶. Pod koniec lat trzydziestych i czterdziestych węglem kamiennym, drzewnym oraz drewnem handlował Jan Kwiatkowski, który zbudował budynek administracyjny, portiernię, kuźnię i podcień na „piłę i zębatkę” (ul. Za-

⁶⁷ *Spis abonentów Państwowej sieci telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów. Według stanu z dnia 31 grudnia 1924.* Cieszyn 1924, s. 70; *Spis abonentów sieci telefonicznej państwowej w Krakowie.* Warszawa 1934, s. 27; *Przewodnik gospodarczy województw Kieleckiego, Krakowskiego i Śląskiego 1938.* Sosnowiec 1938, s. 239.

⁶⁸ „Dziennik Polski” 1948, nr 38, z 8 lutego, s. 6.

⁶⁹ Sasinowski Adam: Podgórska rzeźnia, czyli o tym, czego już nie ma. W: *Zabłocie...* s. 19–24.

⁷⁰ ANK, ABM, ul. Zabłocie 11, f. 1003, s. 53.

⁷¹ Kraków, abonenci. W: *Spis abonentów Państwowej sieci telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów (...) według stanu z dnia 1 stycznia 1929.* Kraków, s. 83; *Spis telefonów...* 1958, s. 49.

⁷² ANK, ABM, ul. Zabłocie 8, f. 1003, s. 89.

⁷³ „Dziennik Polski” 1948, nr 319, z 21 listopada, s. 6.

⁷⁴ *Nowa ładownia.* „Czas” 1910, nr 209, z 10 maja, s. 3.

⁷⁵ Lulewicz Dominik: *Stacja kolejowa Kraków Wisła – w stulecie budowy.* „Świat kolei” 2010, nr 10, s. 21; „Czasopismo Krakowskiego Towarzystwa Technicznego” 1917, nr 2, niepag.

⁷⁶ „Dziennik Rozporządzeń...” 1921, nr 1, s. 3; *Stefana Mikulskiego Wielka księga adresowa Stoł. Król. Miasta Krakowa 1925.* Kraków

1925, s. 162.

⁷⁷ *Spis abonentów Państwowej sieci telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów według stanu z dnia 31 grudnia 1924.* Cieszyn 1924, s. 25, 48.

⁷⁸ Odpis uchwały Rady Miejskiej z 9 czerwca 1910 r., ANK, ABM, ul. Zabłocie 37, f. 1009, s. 103, 104.

⁷⁹ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1925, nr 7–9, s. 161.

⁸⁰ „Dziennik Rozporządzeń...” 1923, nr 1, s. 20; *Stefana Mikulskiego Wielka księga...* 1925, s. 491.

⁸¹ „Naprzód” 1932, nr 52, z 4 marca, s. 8; *Spis abonentów sieci telefonicznej...*, s. 38.

⁸² ANK, ABM, ul. Zabłocie 2, f. 1003, *Plan kancelarii i wagi wozowej firmy Rendel na st. Kraków-Wisła [1930]*, s. 2.

⁸³ „Dziennik rozporządzeń...” 1923, nr 1, s. 20.

⁸⁴ „Głos Narodu” 1926, nr 34, z 12 lutego, s. 6; *Książka adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1930.* Warszawa 1930, s. 414. Do 1970 r. Zgromadzenie Braci Albertynów w Krakowie prowadziło pracownię stolarską przy ul. Zabłocie 7. „Echo Krakowa” 1970, nr 272, z 19 listopada, s. 4.

⁸⁵ *Przewodnik gospodarczy...*, s. 192.

⁸⁶ *Książka adresowa Polski...*, s. 391.

Ryc. 14. Teren stacji Kraków Wisła i zabudowa przy ul. Zabłocie 19, 21, fot. Elżbieta Firlet, 10 maja 2002 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 1846

błocie 2/4)⁸⁷. W 1947 roku reklamował sprzedaż przy ulicy Zabłocie 2 cementu, gipsu, papy, mat trzcinowych, trocin „z odwozem na budowę”⁸⁸.

Po II wojnie światowej teren stacji był nadal intensywnie wykorzystywany. W latach pięćdziesiątych węgiel sprzedawało tu przedsiębiorstwo handlowe Węglblok Oddział w Krakowie⁸⁹. W latach sześćdziesiątych place wzdłuż toru do załadunku i magazyny miały na terenie stacji różne przedsiębiorstwa: Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Hurtu Artykułami Gospodarstwa Domowego Arged, Krakowskie Przedsiębiorstwo Budowlane, Krakowskie Zakłady Przemysłu Piekarniczego, Okręgowe Przedsiębiorstwo Handlu Opałem i Materiałami Budowlanymi, Fabryka Kosmetyków Miraculum, Przedsiębiorstwo Hydrogeologiczne, Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Państwowej Komunikacji Samochodowej. Od stacji odchodziło kilka bocznic prowadzących do zakładów Zabłocia, m.in. do Fabryki Elementów Wyposażenia Budownictwa Metalplast-Kraków SA przy ulicy Romanowicza 7 czy do Miejskich Zakładów Terenowych Przemysłu Materiałów Budowlanych Wytwórnia Prefabrykatów przy ulicy Portowej; od wschodu do stacji przylegały tereny jednostki wojskowej⁹⁰. Z kolei stacji Wisła korzystało wówczas 31 przedsiębiorstw, z których część zbudowała nowe bocznicę⁹¹. Na terenie stacji funkcjonował punkt Sprzedaży i Przydziału Materiałów Budowlanych dla Budownictwa Indywidualnego w Krakowie, gdzie można było nabyć pustaki (typ łęgowski) produkowane w Dzielnicach, punkt naprawy samochodów, wypożyczalnia przyczep bagażowych, punkt zbiórki złomu, warsztat stolarski, pracownia kowalska⁹², a pod nr. 2a działał obok składu materiałów budowlanych skup makulatury, szmat, butelek, słoików i opon⁹³.

Tak opisywano ten rejon: „Zaraz za mostem biegnie zjazd w ul. Zabłocie ułożoną równolegle do wiślanych bulwarów. Jeszcze kilka lat temu uważano ją za centralny punkt tej części miasta. Było na niej gwarno i tłumnie. Działo się tak za sprawą wielkiego składu węgla, przed którym ustawiały się długie kolejki wozów z końskimi zaprzęgami. W najlepszych czasach na składzie znajdowało się kilkanaście tysięcy ton węgla. Dziennie wywożono stąd nawet do 200 ton” – opowiada Bogdan Szafraniec, który węgiel z Zabłocia do krakowskich mieszkań rozwozi od ponad 20 lat. Pamięta jeszcze stary skład, który mieścił się na terenie dzisiejszego zjazdu z mostu. Obecnie jest pracownikiem dużo mniejszego składu obok zamkniętego młyna. Mówi, że teraz roboty nie jest za wiele – do rozwożenia węgla wystarczy jedno małe auto. Pokazuje przykryty plandeką zabytkowy kosz. „Mężczyzn, którzy no-

⁸⁷ ANK, ABM, ul. Zabłocie l. 2, f. 1003, s. 6, *Plan kuźni i pomieszczenia na piłę i zębatkę w składzie firmy J. Kwiatkowski na parceli l.k. 548, ul. Zabłocie 4* [1938], s. 7; „Dziennik Polski” 1945, nr 211, z 5 września, s. 5.

⁸⁸ „Echo Krakowa” 1947, nr 284, z 15 października, s. 6.

⁸⁹ ANK, ABM, ul. Zabłocie l. 2, f. 1003, s. 35.

⁹⁰ Archiwum Oddziału Gospodarowania Nieruchomościami PKP, Ps-105, *Plan sytuacyjny Stacja Kr. Wisła*, 1963; *Spis telefonów... 1965/66*, s. 67.

⁹¹ Lulewicz Dominik: *Stacja kolejowa...*, s. 24.

⁹² „Dziennik Polski” 1986, nr 135, z 12 czerwca, s. 5; *Panorama firm...*, s. 180, 198, 254; *Nowa książka telefoniczna. Kraków 2002*. Warszawa 2002, s. 99.

⁹³ „Echo Krakowa” 1979, nr 225, z 8 października, s. 4; „Echo Krakowa” 1979, nr 255, z 13 listopada, s. 4.

sili w nich węgiel, nazywano kosiarzami. To byli bardzo silni ludzie. Za jednym razem mogli udźwignąć na swoich plecach ponad 50-kilogramowy ładunek” – przekonuje, dodając, że dawne Zabłocie miało swój klimat. Wspomina mieszczący się przy ulicy Zabłocie bar Przystań. Pozostały po nim jedynie resztki neonu przytwierdzone do starzejacej się kamienicy. Nie ma już także położonej przy brzegu rzeki stacji kolejowej Wisła. Jedynym po niej śladem są wraki spalonych budynków⁹⁴. W 2001 roku zawieszono przewozy na linii Kraków Wisła – Kraków Płaszów. Na mocy uchwały nr 48 Zarządu PKP PLK SA z 20 lutego 2002 roku Ekspedycja Towarowa Kraków Wisła została zlikwidowana; stacja i linie kolejowe przeznaczono do rozbiórki⁹⁵.

W maju 2018 roku między ulicą Zabłocie a Bulwarem Lotników Alianckich otwarto park Stacja Wisła, którego nazwa i aranżacja nawiązuje do prawie 100-letniej funkcji kolejowo-przemysłowo-składowej terenu. W przestrzeni parku umieszczono szereg obiektów małej architektury kojarzących się z kolejową historią tego miejsca; zbudowano pawilon restauracyjny. Park powstał z inicjatywy: Stowarzyszenia PODGORZE.PL, SOS Zabłocie, Fundacji Czas Wolny. Pozostało jeszcze betonowe ogrodzenie pamiętające czasy dawnej stacji.

Wspomniany, widoczny na fotografii po lewej (por. ryc. 14), piętrowy budynek przemysłowy (Zabłocie 21) powstał na początku lat dwudziestych dla spółki akcyjnej Krakus Przemysł Spirytusowy i Chemiczny w Krakowie. Założona w 1919 roku firma pierwotnie nosiła nazwę Wódki Krakowskie, w 1920 roku Krakus. Zjednoczone Fabryki Przetworów Wysokowych i Owocowych SA w Krakowie⁹⁶. Rozbudowana w roku 1921, produkowała różne wyroby spirytusowe: kremy, likiery, nalewki, rum jamajka, wódki, koniaki⁹⁷. Spółka wybudowała gorzelnię, rafinerię spirytusu, fabrykę likieru, marmolady, esencji i chemikaliów połączone torem przemysłowym ze stacją Kraków Wisła oraz w 1922 roku pierwszą w Polsce wytwórnię potażu dla potrzeb hut szklanych⁹⁸. W 1923 roku zabudowania firmy Krakus ogrodzono parkanem według projektu Jozue Oberledera⁹⁹; w 1924 roku według projektu Ignacego Tislowitza zbudowano dom mieszkalny piętrowy dla robotników, parterowe stróżówki i murowane ogrodzenie¹⁰⁰. W rozbudowę

fabryki i jej urządzeń produkcyjnych był zaangażowany Józef Kryłowski i przedsiębiorstwo budowlane architekta Zbigniewa Odrzywolskiego¹⁰¹. W 1925 roku powstał trzykomorowy zbiornik podziemny żeliwno-betonowy na melasę według projektu Zbigniewa Odrzywolskiego¹⁰².

Pierwszym dyrektorem naczelnym fabryki Krakus był Henoeh Seidenfrau, doradca krakowskiej Izby Handlowej i Przemysłowej, wiceprezes Państwowego Związku Gorzelnicy Przemysłowych w Warszawie; w tym czasie było to jedno z najważniejszych przedsiębiorstw krajowych przemysłu spirytusowego¹⁰³. W okresie kryzysu gospodarczego w latach trzydziestych budynki fabryki były sprzedawane i wynajmowane. W piętrowym fabrycznym budynku inż. Dawid Steinhaus urządził w 1932 roku „wyrobnię biało-skórniczą” według projektu architekta Zygmunta Prokocha; w 1939 powstał (projekt Emil Allweil) zakład przemysłowy „do strzyżenia sierści ze skórek króliczych” Jakub Jakubowicz i Ska¹⁰⁴. Krakus został zamknięty w 1935 roku, ale ostatecznie spółkę zlikwidowano w 1955 roku¹⁰⁵.

Przed wojną przy ulicy Zabłocie 21a rozpoczęła działalność Wytwórnia Skrzyń Arbor, należąca do Izraela Kornhausera, przejęta przez państwo w 1948 roku¹⁰⁶. W czasie II wojny światowej firma Barackenwerk (pod nr. 21) założona przez Józefa Chmielewskiego produkowała baraki na potrzeby niemieckiego wojska, m.in. do niemieckiego obozu Płaszów¹⁰⁷. „Tereny fabryki obejmowały przestrzeń od ul. Zabłocie, gdzie było główne wejście, po mur, oddzielający Barackenwerk od Fabryki Emalii Oskara Schindlera (...). W fabryce pracowało około 200 robotników – Polaków. Niektórzy byli bardzo młodzi, nawet 14-, 16-letni. Na trzecim placu przeładunkowym pracowało blisko 400 Żydów. Wszyscy cudem doczekali oswobodzenia miasta. W »cud« wiele wysiłku włożył właśnie inż. Chmielewski (...). W biurze fabryki pracowało blisko 40 urzędników. Była to elita Krakowa: inżynierowie, prawnicy, profesorowie wyższych uczelni – niestety, w większości już nie żyjący. Pracowałam tam od stycznia 1942 r. do stycznia 1945 r., mieszkałam też przy ul. Zabłocie 21a aż do jesieni 1944 r.”¹⁰⁸.

Po wojnie obiekty fabryki Krakus zajmowała Stacja Obsługi Resorów Samochodowych, od lat sześćdziesiątych

⁹⁴ Tymczak Piotr: *Nieliczni mieszkańcy zdegradowanego Zabłocia patrzą w nowy most jak we wrota do lepszego świata*. „Dziennik Polski” [online]. 2004, z 2 kwietnia [dostęp 3 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <https://dziennikpolski24.pl/reanimacja-z-zapachem-perfum/ar/1801782>.

⁹⁵ Lulewicz Dominik: *Stacja kolejowa...*, s. 25.

⁹⁶ *Kronika*. „Czas” 1920, nr 204, z 27 sierpnia, s. 2; „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1921, nr 9, s. 131.

⁹⁷ *Ruch budowlany w Krakowie*. „Naprzód” 1921, nr 162, z 22 lipca, s. 4; „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1924, nr 339, z 13 grudnia, s. 14.

⁹⁸ Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939*. Kraków 1981, s. 206; *Wólne Zgromadzenie Spółki Akcyjnej „Krakus”*. „Naprzód” 1922, nr 39, z 17 lutego, s. 5. Firma ogłaszała, że w każdej ilości zakupi jarzębinę, derenie i tarninę. „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1922, nr 226, z 1 października, s. 11.

⁹⁹ „Dziennik Rozporządzeń...” 1923, nr 2, s. 49.

¹⁰⁰ Ibidem, 1923, nr 12, s. 216.

¹⁰¹ ANK, ABM, ul. Zabłocie 19, f. 1003, plan 14, 26, 27, 30.

¹⁰² „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 6.

¹⁰³ *Jubileusz pracy zawodowej*. „Naprzód” 1923, nr 108, z 9 maja, s. 5.

¹⁰⁴ ANK, ABM, ul. Zabłocie 19, f. 1003, s. 111.

¹⁰⁵ Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 206–207; „Dziennik Polski” 1955, nr 268, z 10 listopada, s. 5.

¹⁰⁶ Orzeczenie nr 22 Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 12 lutego 1948 r. o przejęciu przedsiębiorstw na własność Państwa. „Monitor Polski” 1948, nr 44, poz. 222, s. 22.

¹⁰⁷ Sokulska Anna: *Spacer przemysłowy*. W: *Zabłocie...*, s. 49.

¹⁰⁸ Młynarska Maria: *Fabryka na Zabłociu* [online]. [dostęp 7 stycznia 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.tygodnik.com.pl/numer/280111/listy.html>.

Ryc. 15. Nieistniejący obecnie budynek fabryki Krakus przy ul. Zabłocie 21, fot. Elżbieta Firlet, 13 maja 2010 r.; w zbiorach MK, DAU, Pg., nr 5260

do osiemdziesiątych Polmozbyt Dział Akcesoriów, w latach 2001–2016 roku Przedsiębiorstwo Robót Instalacyjnych i Budowlanych Halux sp. z o.o.¹⁰⁹. W budynku położonym bezpośrednio przy ulicy Zabłocie w latach osiemdziesiątych mieszkali lokatorzy i czynna była zakładowa przychodnia lekarska¹¹⁰. Od 2010 roku działał tu klub Fabryka – miejsce interdyscyplinarnej kultury i sztuki (ryc. 15). Budynek wyburzono w lutym 2016 roku. Stoi tu obecnie apartamentowiec Atal Residence Zabłocie z 2018 roku (por. ryc. 6, z prawej).

W 2011 roku wyburzono jeden z najstarszych domów Zabłocia (pod nr. 27), drewniany, szalowany, na niskiej podmurówce, wzniesiony w 1888 roku dla Jana Brylskiego, ogrodnika z podkrakowskich Dębniak (ryc. 16). Kierownikiem budowy był Jan Talaszko, przedsiębiorca i majster robót ciesielskich. Komisja Miejska na czele z burmistrzem Podgórze Florianem Nowackim i nadinżynierem Serkowskim, technicznym rzeczoznawcą, w protokole odbioru budowy zapisała, że „dom wiejski” powstał „za miastem w odludnym miejscu bo obok błoni miejskich położony”; obecnie ulicę Zabłocie określano wówczas „drogą na błonia miejskie prowadzącą”. Właściciel założył tu ogród z jarzynami. W 1926 roku Karol Brylski zainwestował w budowę oranżerii; pracami kierował Piotr Królikowski, koncesjonowany majster murarski¹¹¹. Przed wyburzeniem domu działały tu różne firmy: Hurtownia Odzieży Roboczej Atus s.c.¹¹² czy Polskie Składy Budowlane. Z prawej strony fotografii (por. ryc. 16) widać przy ulicy piętrowy budynek (pod nr. 25a), zachowany do dzisiaj, związany funkcjonalnie z młynem Ziarno, widocznym w głębi na zdjęciu. W miejscu rozebranego domu drewnianego powstał w 2018 roku budynek mieszkalno-usługowy Zabłocie Concept House.

Jednym z czołowych przedsiębiorstw Zabłocia była Fabryka Kosmetyków Miraculum (ul. Zabłocie 23) i młyn Ziarno (ul. Zabłocie 25) widoczne na rycinie 5 (z lewej). W 1910 roku powstała przy ulicy Zabłocie Fabryka Mydła Czesława Śmiechowskiego sp. z o.o. Jej sztandarowym produktem przez wiele lat było Mydło Rajskie Śmiechowskiego¹¹³. W 1913 roku wzniesiono budynki fabryczne, mieszkalne i stajnię. Realizacją budowy kierował majster murarski Józef Mitasiński¹¹⁴. W rozbudowę i przebudowę obiektów fabrycznych zaangażowani byli w latach dwudziestych architekci Mieczysław Sarnecki i Józef Kryłowski oraz Przedsiębiorstwo Budowlane Antoni Dostal i Ska. Po pożarze fabryki w 1936 roku remontowało ją Przedsiębiorstwo Robót Żelbetowych Ludwik Wojtyczko i Wojciech Pogany; zamontowano windę towarową sprowadzoną z Fabryki dźwigów motorowych w Brnie. W latach 1941–1942 fabrykę rozbudowano według projektu inżynierów Stefana Żeleńskiego i Poganiego, m.in. dobudowano garaże i nadbudowano budynek administracyjny. Prace budowlane prowadziło też Przedsiębiorstwo Robót Budowlanych i Żelbetowych Rudolf Martuła, upoważniony budowniczy (pod koniec lat trzydziestych członek Zarządu Związku Zawodowego

¹⁰⁹ *Spis telefonów...* 1958, s. 59; „Dziennik Polski” 1977, nr 37, z 16 lutego, s. 5; *Krajowy Rejestr Sądowy* [online]. [dostęp 4 kwietnia 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.krs-online.com.pl/msig-1314-39119.html>.

¹¹⁰ (MK): *Nieszczęście wisi na...*, s. 8.

¹¹¹ ANK, ABM, ul. Zabłocie 27, f. 1009, s. 5, 17, 22, 25, 51.

¹¹² *Nowa książka telefoniczna...*, s. 142.

¹¹³ ANK, ABM, ul. Zabłocie 23, f. 1004, s. 225; „Tygodnik Mieszczkański” 1911, nr 9, z 26 listopada, s. 7.

¹¹⁴ ANK, ABM, ul. Zabłocie 23, f. 1004,teczka I, plan 4, 10, 11, 13.

Ryc. 16. Nieistniejący obecnie dom rodziny Brylskich i zabudowania młyna Ziarno, fot. Elżbieta Firlet, 13 czerwca 2002 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 1870

Architektów i Budowniczych we Lwowie)¹¹⁵. W czasie wojny fabryka nazywała się Panko; produkowała mydła dla wojska niemieckiego; na jej terenie działała Armia Krajowa¹¹⁶.

W 1950 roku przedwojenna Fabryka Doktora Lustra Preparaty Kosmetyczno-Lekarskie Miraculum połączyła się z Krakowską Fabryką Mydła C. Śmiechowskiego, która po wojnie znajdowała się pod zarządem państwowym¹¹⁷. Powstała Fabryka Kosmetyków Miraculum; w 1965 roku pracownicy fabryki otrzymali tytuł najlepszej załogi Zjednoczenia Przemysłu Chemii Gospodarczej i sztandar przechodni Ministerstwa Przemysłu Chemicznego i Zarządu Głównego Związku Zawodowego Chemików¹¹⁸. W 1970 roku przeprowadzono remont budynków fabrycznych¹¹⁹. 12 października 1976 roku wmurowano akt erekcyjny pod budowę nowych obiektów produkcyjnych. Fabrykę zaczęto rozbudowywać, a właściwie budować „drugie Miraculum”; inwestycję planowano zakończyć w 1979 roku. Generalnym inwestorem było Biuro Projektów i Realizacji Inwe-

stycji Chemitex; głównym wykonawcą Przedsiębiorstwo Inwestycyjno-Remontowe Przemysłu Chemicznego Naftobudowa¹²⁰. Nowe obiekty zaczęto wznosić przy ulicy Przemysłowej: dwa zakłady automatycznej produkcji kosmetyków upiększających oraz środków higieny i pielęgnacji osobistej, budynek socjalno-laboratoryjny i magazyn wysokiego składowania (ryc. 17). „W pobliżu przedwojennych hal powstawały nowe budynki produkcyjne i magazynowe, których nigdy nie ukończono. Jeszcze przed kilkoma laty, zdewastowane, dosłownie straszły, potęgując niekorzystny odbiór Zabłocia, kojarzonego z zaniedbaną i opuszczoną dzielnicą przemysłową”¹²¹. W zrealizowaniu inwestycji miało pomóc porozumienie ze Związkiem Radzieckim zawarte w 1986 roku, co jednak nie odniosło skutku¹²². Te wielkie obiekty miały być „w zamierzeniu zupełnie nowym zakładem przewyższającym swoimi rozmiarami wszystko co do tej pory »Pollena-Miraculum« posiadała”¹²³; zostały wybu-

¹¹⁵ Ibidem, teczka 2, plan 3, 4; teczka 3, plan 9, 19, s. 309, 313; *Komunikaty*. „Budowniczy” 1936, nr 1–2, s. 15; Wiśniewski Michał: *Ludwik Wojtyczko – krakowski architekt i konserwator zabytków pierwszej połowy XX wieku*. Kraków 2003, s. 116.

¹¹⁶ Flak Adam: *Kosmetyki te są znane od Brazylii po Kamczatkę*. „Echo Krakowa” 1983, nr 152, z 5/7 lipca, s. 8.

¹¹⁷ (bar): „Miraculum” – pół wieku pachnącej produkcji. „Dziennik Polski” 1974, nr 115, z 16 maja, s. 10.

¹¹⁸ *Duży sukces kobiecej załogi*. „Echo Krakowa” 1965, nr 127, z 2 czerwca, s. 3. Załoga Miraculum liczyła w 1965 r. ok. 300 osób.

¹¹⁹ „Dziennik Polski” 1970, nr 202, z 26 sierpnia, s. 5.

¹²⁰ (Z): *Krakowski miliarder Fabryka Kosmetyków „Miraculum” wchodzi w fazę poważnej rozbudowy*. „Echo Krakowa” 1976, nr 231,

z 13 października, s. 5.

¹²¹ Wiśniewski Michał: *Zabłocie – modelowa rewitalizacja?*. „Herito” 2011, nr 4, s. 58–77.

¹²² Od 1 kwietnia 1988 r. Miraculum funkcjonowało jako polsko-radzieckie przedsiębiorstwo międzynarodowe. Dyrektorem generalnym został Tadeusz Jopek. (ml): *Polsko-radzieckie „Miraculum” w dolku startowym*. „Echo Krakowa” 1988, nr 152, z 5–7 sierpnia, s. 5.

¹²³ (j.cz): *Za trzy miesiące powstanie spółka polsko-radziecka*. „Dziennik Polski” 1986, nr 226, z 29 września, s. 5. W latach 1986–1989 zakłady działały pod nazwą Polsko-Radziecka Fabryka WYROBÓW Chemii Gospodarczej i Perfumeryjno-Kosmetycznych Miraculum. „Dziennik Polski” 1989, nr 142, z 19 czerwca, s. 7.

Ryc. 17. Zabudowa przy ul. Zabłocie 11, 13, 15, 17, 19 i 2 (z lewej); z prawej nieistniejące obecnie budynki Miraculum, fot. Elżbieta Firlet, 3 grudnia 1999 r.; w zbiorach MK, DAU Grz., nr 649

rzony, a w ich miejscu stanął w 2010 roku kompleks mieszkaniowy Garden Residence (por. ryc. 4).

Po zamknięciu fabryki w 2010 roku działające w budynkach Miraculum różne firmy, ożywające poindustrialną przestrzeń, musiały opuścić w 2015 roku swoje lokale.

Najstarsze obiekty z drugiej dekady XX stulecia fabryki Śmiechowskiego (później Miraculum) przetrwały do dzisiaj; zostały odnowione w ramach inwestycji Atal Residence IV i w 2019 roku oddane do użytku na biura i działalność usługową (por. ryc. 17). Pozostałe budynki Miraculum niepodlegające ochronie konserwatorskiej wyburzono. W ich miejscu powstał w 2018 roku ośmiokondygnacyjny obiekt mieszkalny Atal Residence II. Widoczny na fotografii napis ORION (Orion Investment SA) wieńczy ośmiopiętrowy budynek z 2011 roku przy ulicy Przemysłowej 13.

W dawnym modernistycznym budynku dawnego młyna Ziarno, swoistej ikonie przemysłowej architektury Zabłocia, po remoncie i przebudowie oddano w 2011 roku pierwsze w Krakowie lofty – ponad 60 mieszkań; na parterze umieszczono lokale usługowe, na dachu zielony taras widokowy (ryc. 18). Dawny młyn przerobiony na lofty i zachowany przy nim kawałek torów w kamiennym bruku, łączących młyn ze stacją Kraków Wisła, to wymowne znaki pamięci starego, przemysłowego Zabłocia. Spółka Ziarno Polska Wytwórnia Chleba Zdrowia powstała w 1919 roku przy ulicy Zabłocie 22 (od 1926 r. pod nr. 25). Zawiadowcami byli Stanisław Kostka, dyrektor Syndykatu Rolniczego Kraków, i Józef Romer, dyrektor Towarzystwa Rolniczego Łan¹²⁴. W 1922 roku dyrektorem naczelnym młyna i piekarni Ziarno został inż. Karol Szancer, współwłaściciel młynów tarnowskich¹²⁵. Firma reklamowała się „ZIARNO» Młyn walcowy S.A. w Podgórzu-Zabłociu przy stacji kolejowej Podgórze-Wisła poleca mąkę żytnią najprzedniejszej

jakości z własnego przemiału (...). Otręby najlepszej jakości zawsze na składzie. Sprzedaż wagonowa i częściowa. Własny tor przemysłowy”¹²⁶. Młyn i piekarnia polecała „pierwszorzędne” gatunki mąki, pieczywo luksusowe, chleb, sucharki karlsbadzkie, chleb Schlütera, miodowniki¹²⁷.

Trzypiętrowy, o żelbetowej konstrukcji młyn, spichlerz komorowy i piekarnię uruchomiono w 1922 roku. Projekty budowli powstały w pracowni Spójni Budowlanej Tadeusza Stryjeńskiego i Franciszka Maczyńskiego (Spójnia Budowlana Stryjeński, Maczyński, Korn Ska z Ogr. Odp.) oraz pracowni Edwarda Skawińskiego¹²⁸. W latach 1923–1925 według projektu Przedsiębiorstwa Budowlanego Antoni Dostał i Ska zbudowano wagę pomostową, parterowy budynek na kuźnię, stolarnię, workarnię, magazyn, budkę kolejową; nad piekarnią dobudowano drugie i trzecie piętro, w 1925 roku powstał sklep fabryczny¹²⁹; według projektu Aleksandra Sołtysa nadbudowano w 1925 roku piętro na budynku administracyjnym, zbudowano stajnię i wozownię¹³⁰. W 1938 roku

¹²⁴ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1920, nr 4, s. 61.

¹²⁵ *Od dyrekcji piekarni „Ziarno”*. „Naprzód” 1922, nr 6, z 7 stycznia, s. 5.

¹²⁶ „Nowy Dziennik” 1923, nr 227, z 26 września, s. 11.

¹²⁷ Reklamy. W: *Teatr Miejski im. Juliusza Słowackiego w Krakowie, 1932-3*, niepag. Chleb Schlütera – wyrób pełnoziarnisty, żytni, z dodatkiem specjalnej mączki, nadającej wypiekowi niecodzienny aromat; nazwa od nazwiska właściciela piekarni w Berlinie.

¹²⁸ Tutak Melania: Młyn „Ziarno” czyli tak zwane lofty. W: *Zabłocie...*, s. 25.

¹²⁹ ANK ABM, ul. Zabłocie 25, f. 1007, teczka 1, plan 3, 4, 9, 15, s. 23, 27; „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 8.

¹³⁰ „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 4, s. 42.

Ryc. 18. Budynki dawnych zakładów Miraculum i młyna Ziarno, fot. Elżbieta Firlet, 12 lutego 2019 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 0242

w młynie pracowało 68 osób, w piekarni 107¹³¹. Po pożarze w 1940 roku młyn przebudowano (projekt Józef Kurlęta); robotami murarskimi kierował Józef Wyspiański¹³². W 1942 roku nadbudowano nad młynem czwarte piętro¹³³. Po II wojnie światowej przedsiębiorstwo przeszło na własność państwa¹³⁴ i funkcjonowało pod nazwą Młyny Zakładów Młynarskich Zabłocie nr 2¹³⁵. Młyn przy ulicy Zabłocie 25 był największym z czterech młynów należących do Krakowskich Zakładów Młynarskich Ziarno. Męł 80 ton ziarna na dobę. Produkowano tu kilka gatunków mąki pszennej: „wrocławską, bułkową, 72-procentową i luksusową. Przetwory z tego młyna zaliczane są do najlepszych w kraju i wyróżnione były kilkakrotnie na Targach Poznańskich (medale, nagrody pieniężne, dyplomy)”¹³⁶. Młyn pracował do 2002 roku, przerabiając wyłącznie pszenicę dostarczaną przez gminne spółdzielnie z województwa krakowskiego oraz pszenicę importowaną z Węgier i RFN¹³⁷.

Po wojnie w budynku piekarni (ul. Przemysłowa 15) związanej z młynem Ziarno działały Krakowskie Zakłady Przemysłu Piekarniczego – laboratorium, magazyn mąki, oddział produkcji, magazyn pieczywa¹³⁸; był to „zakład średniej wielkości. Mieści się w budynkach, które już 7 lat temu skazane były na wyburzenie. Brak jakichkolwiek nowych inwestycji spowodował, że przeprowadzono jej remont i... pracuje się dalej”¹³⁹. Tak opisywano w 1974 roku tę piekarnię: „Małe podwórko – zablokowane samochodami. Zabudowania tworzące chaotyczną całość (powstawały na zasadzie kolejnych przybudówek) wciśnięte między

obiekty »Telpodu« i »Miraculum«. Pomieszczenia o ską-pym metrażu, rzemieślnicze, prymitywne metody pracy. Na zastosowaniu mechanicznych mieszadeł ciasta zaczyna i kończy się tu mechanizacja robót (...). Piekarze, którzy zatrudnieni są przy łopacie, pracują w stałym pośpiechu (...) w piekielnym żarze, buchającym z pieców (...) w ciemnych czeluściach (bez okien) przypominających lochy, a nie kotłownie, w jeszcze wyższych temperaturach – zatrudnieni są palacze, ładujący nieustannie węgiel na paleniska (...). Piekarnia miała być zamknięta przed 10 laty, ale jest nadal czynna”¹⁴⁰.

W 1953 roku zbudowano magazyny zbożowe, a w 1979 roku 24 metalowe zbiorniki na zboże przy ulicy Zabłocie 58 (od 1980 r. ul. Klimeckiego nr 8) – widoczne na rycinie 19, zarządzane przez Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Przemysłu Zbożowo-Młynarskiego PZZ Ziarno¹⁴¹. Tutaj skupywano ziarno zbóż, a „obsługa spichrza, wspomagana przez żołnierzy pracowała aż do północy dokąd nie został obsłużony ostatni klient”¹⁴². Silosy zbożowe i magazyny wyburzono w 2018 roku; na ogrodzeniu do końca widniała tablica z napisem: „Polskie Zakłady Zbożowe »PZZ« w Krakowie S.A. Zespół Młyna i Spichrza Zabłocie. Spichrz zbożowy nr 1 w Krakowie”. Obecnie powstaje tutaj zespół budynków mieszkalnych wielorodzinnych z podziemnymi garażami. Obok silosów stanął w 1953 roku budynek zachowany do dzisiaj, obecnie przy ulicy Klimeckiego 10 (por. ryc. 19, z lewej). Ten jeden ze starszych obiektów Zabłocia, który mieścił administrację PZZ i Straży Pożarnej oraz wartownię, przyciąga uwagę foremną bryłą i podcieniem. Zarówno projekt budynku, jak i magazynów wykonało Centralne Biuro Projektów Architektonicznych i Budowlanych pod kierunkiem architekta Tadeusza Janowskiego. Wyburzone trójkondygnacyjne magazyny (piwnica, parter, piętro) z cegły na żelbetowym szkieletcie posiadały rampy przeładunkowe, dźwigi towarowe i własny tor przemysłowy. W sąsiedztwie powstały składnice Wojewódzkiej Straży Pożarnej, zbiornik wodny, budynek tzw. pomocniczy, mieszczący garaże i stację obsługi samochodów (projekt Miastoprojektu)¹⁴³.

Dział Dokumentacji Architektury i Urbanistyki Muzeum Krakowa posiada fotografie z 2010 i 2016 roku przedstawiające zabudowę pierzei ulicy Klimeckiego (dawniej Zabłocie). Nie istniały już budynki działającej od 1930 roku przy ulicy Zabłocie 80 Huty Szkła Wawel sp. z o.o. Maurycyego Peczenika i Romana Brennera, zbudowanej według

¹³¹ Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 209–210.

¹³² ANK, ABM, ul. Zabłocie 25, f. 1007, teczka 1, s. 81, 115.

¹³³ ANK, ABM, ul. Zabłocie 25, f. 1007, teczka 2, proj. 11.

¹³⁴ „Monitor Polski” 1948, nr 70, poz. 598. Orzeczenie nr 54 Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 28 sierpnia 1948 roku o przejęciu przedsiębiorstw na własność Państwa, s. 9.

¹³⁵ *Spis telefonów...* 1958, s. 32.

¹³⁶ (z. wój.): *Omlęty w proszku – nowa specjalność Krakowskich Zakładów Młynarskich*. „Echo Krakowa” 1961, nr 201, z 28 sierpnia, s. 5.

¹³⁷ (j. cz.): *Krakowskie młyny ledwo nadążają...* „Dziennik Polski”

1986, nr 186, z 13 sierpnia, s. 6.

¹³⁸ *Spis telefonów...* 1958, s. 24–25.

¹³⁹ (mik): *Krakowskie piekarnie w fatalnym stanie technicznym*. „Dziennik Polski” 1974, nr 141, z 15 czerwca, s. 6.

¹⁴⁰ Pieczonkowa Bogumiła: *Trudne problemy krakowskiego chleba powszedniego*. „Echo Krakowa” 1974, nr 196, z 22 sierpnia, s. 3.

¹⁴¹ Z. Mal.: *Pierwsze plony zbóż trafiły do spichlerzy – krakowskie młyny pracują pełną parą*. „Echo Krakowa” 1978, nr 175, z 7 sierpnia, s. 1–2.

¹⁴² *Przybywa zboża w magazynach*. „Dziennik Polski” 1984, nr 197, z 21 sierpnia, s. 1.

¹⁴³ ANK ABM, ul. Zabłocie 56, f. 1010.

Ryc. 19. Już nieistniejące silosy zbożowe przy ul. Klimeckiego 8 (dawniej Zabłocie 58) oraz zachowany dawny piętrowy budynek Straży Pożarnej i administracji Polskich Zakładów Zbożowych w Krakowie SA, fot. Elżbieta Firlet, 3 kwietnia 2016 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 001147

projektu Józefa Karwata: hala hutnicza – topiarnia szkła z kominem fabrycznym i parterowy budynek administracyjny obejmujący portiernię, kancelarię, szlifiernię, laboratorium, sanitariaty; w 1934 roku dobudowano magazyn, szatnię, izbę wypoczynkową¹⁴⁴. Po wojnie działały tu przez kilka lat Krakowskie Zakłady Szklarskie nr 2¹⁴⁵. W 1957 roku pracownicy Spółdzielni Pracy Metalowiec w miejscu byłej huty szkła wzniesli nowe budynki – hale produkcyjne m.in. do obróbki mechanicznej, produkcji części motoryzacyjnych i armatury gazowej; tu narodził się prototyp przyczepy (wózka) do motocykli sportowych i lekkich zwany Sumem, wytwarzany seryjnie pod okiem prezesa spółdzielni Jana Kutyby i konstruktora inż. Janusza Borka, który opracował dokumentację produkcyjną¹⁴⁶. „Mimo dość ostrej zimy miejsce po byłej hucie szkła »Wawel« na Zabłociu stało się wielkim placem budowy. Dziś, po roku, z dala witają przybysza bielą swych ścian przestrzenne, słoneczne hale produkcyjne (...). Wyeliminowano asortymenty nierentowne, wprowadzono do produkcji artykuły poszukiwane na rynku jak części motoryzacyjne, armatura gazowa; spółdzielnia stała się poważnym dostawcą urządzeń sklepowych. Dzięki twórczej myśli inżynierów-konstruktorów – narodził się prototyp przyczepy do motocykli sportowych. W opracowaniu jest model przyczepy do motocykli lekkich”¹⁴⁷. Od lat siedemdziesiątych XX wieku do 2010 roku działała tu (od 1980 r. pod adresem ul. Klimeckiego 4) Odlewnicza Spółdzielnia Pracy ALMET¹⁴⁸.

Po drugiej stronie ulicy pod nr. 71 Daniel Okręt prowadził od 1933 roku warsztat galanterii żelaznej i ślusarnię (projekt budowlany Izydor Goldberger)¹⁴⁹. W 1931 roku pod nr. 59 Szymon Feltscher, współwłaściciel i dyrektor parowej fabryki cegieł i dachówek w Płaszowie, zbudował wytwórnię chemiczno-ceramiczną (projekt Antoni Dostal); spółka Gerson Nabel i Icchok Landau uruchomiła tu

w 1934 roku Fabrykę Wyrobów Alpakowych Bernardia¹⁵⁰. W latach sześćdziesiątych przy ulicy Zabłocie 61 działał warsztat kotlarski¹⁵¹. Na rogu ulic Klimeckiego 1 (dawna ul. Zabłocie 85a) i Powstańców Wielkopolskich stały obiekty Spółdzielni Pracy Wytwórnia Sprzętu Zootechnicznego ZOOTECHNIKA: budynek produkcyjny, stacja trafo i budynek biurowy zwany dworkiem, wyburzone w 2013 roku pod kompleks biurowy Orange Office Park¹⁵².

Stojący przy ul. Klimeckiego 24 hotel Alf zajmuje budynek wzniesiony w 1964 roku dla Krakowskiego Przedsiębiorstwa Budowy Elektrowni i Przemysłu, od 1990 roku

¹⁴⁴ ANK ABM, ul. Zabłocie 80, f. 1012; Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 152.

¹⁴⁵ „Echo Krakowskie” 1955, nr 62, z 13–14 marca, s. 5.

¹⁴⁶ *Ziarno dało dobre owoce*. „Echo Krakowa” 1957, nr 296, z 9 grudnia, s. 4; *Wózki krakowskie* [online]. [dostęp 7 maja 2019]. Dostępny w internecie: <http://junakriders.pl/NEUES/krakow.htm>.

¹⁴⁷ *Ziarno dało dobre...*, s. 4.

¹⁴⁸ „Echo Krakowa” 1976, nr 19, z 24, 25 stycznia, s. 9.

¹⁴⁹ ANK, ABM, ul. Zabłocie 59, F. 1012; *Przewodnik gospodarczy...*, s. 230.

¹⁵⁰ ANK, ABM, ul. Zabłocie 59, F. 1012; Kraków, abonenci. W: *Spis abonentów...*, s. 25.

¹⁵¹ „Echo Krakowa” 1963, nr 286, z 6 grudnia, s. 3.

¹⁵² Zarządzenie nr 203/2004 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 12 lutego 2004 r. Dostępny w internecie: http://www.bip.krakow.pl/zarządzenie/2004/203/w_sprawie_ustanowienia_uzycowania_wieczystego_nieruchomosci_polozonych_w_Krakowie_przy_ul._Klimeckiego_oraz_prawa_wlasnosci_budynkow_o_urzadzeniach_zlokalizowanych_w_Krakowie [dostęp 5 maja 2019]. „Echo Krakowa” 1983, nr 72, z 13 kwietnia, s. 4.

Ryc. 20. Nieistniejące obecnie domy przy ul. Zabłocie 41, 43, fot. Elżbieta Firlet, 29 czerwca 2010 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 6046

338

pod nazwą Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego Chemobudowa-Kraków SA. Jak pisano w gazecie, oddany został „nowy piękny hotel robotniczy na Zabłociu (...) dla 240 osób wg projektu typowego”¹⁵³. Warto zacytować opis wnętrza hotelu, charakterystycznego dla czasu PRL-u: „Budynek 4-kondygnacyjny, mieszczący pokoje od 2–4 osobowe. Na każdym piętrze do dyspozycji 2 wanny, 2 prysznice i umywalnie z 5 kranami i lustrami. Ciepła i zimna woda. Centralne ogrzewanie. Pomyślano też o podręcznych kuchniach. Podłogi wyłożone płytami kolorowymi. Wygodne łóżka, stoliki i szafy. Kwiaty, firanki – idealna czystość (...). Obok pokoi mieszkalnych nowoczesna stołówka, ze smakiem urządzona świetlica i biblioteka. Oczywiście znalazło się też miejsce na ambulatorium i izolatkę (...) oraz na nowoczesną pralnię z suszarnią”¹⁵⁴. Obok znajdowały się bazy transportowe, magazyny i Zakład Konstrukcji i Ślusarki Budowlanej Krakowskiego Przedsiębiorstwa Budowy Elektrowni i Przemysłu¹⁵⁵ (późniejszej Chemobudowy), które do dzisiaj użytkuje teren przy ulicy Klimeckiego (pierwotnie Zabłocie 54), organizując tutaj branżowe targi i wystawy gospodarcze.

Ulica Zabłocie zabudowywała się stopniowo. Najwcześniej zajmowane były przez firmy przemysłowe parcele położone jak najbliżej stacji Kraków Wisła. W latach trzydziestych powstawały domy rodzinne w dalszej części ulicy. Rycina 20 przedstawia nieistniejące dwa piętrowe domy przy ulicy Zabłocie 43 i 41; w głębi budynek biurowo-usługowy pod nr. 39.

Dom pod nr. 41, położony naprzeciwko targowicy po drugiej stronie ulicy, zbudowano w 1933 roku dla Magdaleny Hausner, równocześnie w głębi realności powstał parterowy magazyn na zboże¹⁵⁶. Po wojnie w latach pięć-

Ryc. 21. Budynek przy ul. Zabłocie 31 (Ślusarska 4, 6), 33, 35, 37, 39, 43a, fot. Elżbieta Firlet, 17 maja 2019 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 5790

dziesiątych i sześćdziesiątych przy ulicy Zabłocie 41, 43 znajdowała się pracownia stolarska Rudolfa i Władysława Glajcarów¹⁵⁷; zakład podlegał Krakowskim Zakładom Drzewnym Przemysłu Terenowego w Krakowie, wykonując naprawy mebli stolarskich i tapicerskich¹⁵⁸. Potem działała tu drukarnia Leyko, założona w 1976 roku¹⁵⁹ i od kilkadziesiąt lat związana z Zabłociem. Obecnie od dwudziestu lat zajmuje lokale przy ulicy Romanowicza 11 z magazynem na zapleczu. Przyległy budynek (pierwszy z lewej) pod nr. 43 wzniesiono po 1933 roku; w latach osiemdziesiątych była tu siedziba Spółdzielni Pracy im. J. Krasickiego, zatrudniająca chałupników do szycia odzieży, stolarzy wykwalifikowanych, szewców, cholewkarzy i krojczego skór twardych¹⁶⁰. Z domem tym sąsiadowała realność Pawła Łosia (pod nr. 45), gdzie w 1927 roku otworzył restaurację i piwiarnię. Przy restauracji w latach 1933–1939 działała kregielnia, a jej właściciel w 1933 roku założył Pierwszy Krakowski Sportowy Klub Kręglarzy Krakus¹⁶¹.

W miejscu wyburzonych piętrowych budynków pod numerami 41 i 43 powstał oddany do użytku w 2017 roku obiekt biurowy i handlowo-usługowy Zabłocie Business Park (ul. Zabłocie 43a), według projektu Pracowni IBM Asymetria. Ponad szóstym piętrem na elewacji reklamuje się zajmująca się oprogramowaniem spółka komandytowa MIQUIDO (por. ryc. 21). W głębi działki, przy ulicy Romanowicza, na terenie wyburzonych hal Telpodu, powstaje obecnie drugi siedmiokondygnacyjny budynek tego typu, wznoszony przez tego samego inwestora (IMS Budownictwo sp. z o.o., sp. k).

Budynek laboratoryjny i warsztatowy przy ulicy Zabłocie 39 (ryc. 21, w głębi z lewej) zbudowało z inicjatywy dr.

¹⁵³ (cz): *To nie hotel robotniczy lecz salon*. „Echo Krakowa” 1964, nr 68, z 20 marca, s. 5.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ „Echo Krakowa” 1962, nr 236, z 6–7 października, s. 4. Przy ul. Zabłocie 54 w latach siedemdziesiątych znajdowała się Baza Sprzętowo-Transportowa Przedsiębiorstwa Budownictwa Przemysłowego Chemobudowa-Kraków. „Dziennik Polski” 1977, nr 226, z 5 października, s. 5.

¹⁵⁶ ANK ABM, ul. Zabłocie 41, f. 1010.

¹⁵⁷ ANK, Miejski Zarząd Przemysłu w Krakowie, sygn. 260. Obiekt pozaukładowy – stolarnia, Kraków-Zabłocie 41–43.

¹⁵⁸ „Dziennik Polski” 1961, nr 78, z 1 kwietnia, s. 11.

¹⁵⁹ *Panorama firm...*, s. 44.

¹⁶⁰ „Dziennik Polski” 1986, nr 249, z 25 października, s. 7.

¹⁶¹ Ba.: *Polski Związek Kręglarski w Krakowie (1934–1939)* [online]. [dostęp 4 marca 2019]. Dostępny w internecie: http://arch.kregle.net/pliki/!!_sezon_2006-2007/cege/cege_art_18.pdf.

Ryc. 22. Bulwary, most kolejowy i budynek dawnej przepompowni, fot. Elżbieta Firlet, 17 kwietnia 2001 r.; w zbiorach MK, DAU Stare Miasto, nr 3345

inż. Stanisława Nowaka w latach 1977–1978 roku, w bezpośrednim sąsiedztwie Telpodu, Krakowskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego nr 1 Krakbud dla Oddziału Przemysłowego Instytutu Elektroniki (z główną siedzibą w Warszawie); po przekształceniu w Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Mikroelektroniki Hybrydowej i Rezystorów, w 2002 roku został włączony do Instytutu Technologii Elektronowej Oddział w Krakowie¹⁶². Wcześniej na parceli pod nr. 39 działały różne firmy: w 1925 roku Wytwórnia Pasów Transmisyjnych kupca Leona Sternlichta¹⁶³, w latach trzydziestych Herkules Fabryka Pasów Transmisyjnych¹⁶⁴ i od 1938 roku Fabryka Skrzyń i WYROBÓW DRZEWNYCH Władysława Ciaputa (ul. Zabłocie 39b)¹⁶⁵. Fabrykę zbudowano według projektu architektów Włodzimierza i Mieczysława Gruszczyńskich. Powstała hala maszyn, budynek na szatnię i umywalnię dla robotników, garaż, budynek administracyjny i podcienie. W hali maszyn znajdowała się

ślusarnia, pomieszczenie dla werkmistrza, skład gwoździ, magazyn skrzyń, skład odpadków i wiór; w pracach projektowych brali też udział architekci Leopold Bachner i Maurycy Stiel. Całość otaczało ogrodzenie z pustaków od ulicy, z innych stron z drewna¹⁶⁶. Na podstawie zarządzenia Ministra Przemysłu Lekkiego z 14 grudnia 1950 roku fabryka została przejęta na własność państwa i stała się oddziałem Krakowskiej Fabryki Mebli przy ulicy Zakopiańskiej¹⁶⁷.

Fotografia z kwietnia 2001 roku wykonana z mostu Powstańców Śląskich¹⁶⁸ przedstawia kamienne bulwary i końcowy odcinek mostu kolejowego nad ulicą Zabłocie (ryc. 22)¹⁶⁹; z prawej przed nasypem kolejowym parterowy budynek z czerwonej cegły pod nr. 3A; w głębi budynek dawnej garbarni z szybem windy i blok niedokończonych budynków Miraculum. Bulwary krakowskie, zaprojektowane przez Romana Ingardena, były monumentalnym dziełem inżynierjno-architektonicznym, ukończonym w 1913 roku. Do

¹⁶² (ja): *Otwiera podwoje nowy obiekt Przemysłowego Instytutu Elektroniki*. „Echo Krakowa” 1978, nr 146, z 30 czerwca, s. 1–2; (ja): *Uroczystość otwarcia nowej siedziby krakowskiego PIE*. „Echo Krakowa” 1978, nr 147, z 1/2 lipca, s. 1; Zaraska Wiesław: *Niektóre aspekty rozwoju elektroniki w Krakowie*. „Maszyny Elektryczne. Zeszyty Problemowe” 2018, nr 4, s. 237, 241.

¹⁶³ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1925, nr 10–12, s. 189, 190.

¹⁶⁴ *Książka adresowa Polski...*, s. 372.

¹⁶⁵ ANK, ABM, ul. Zabłocie 39 b, f. 1010, s. 3; Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 157.

¹⁶⁶ ANK, ABM, ul. Zabłocie 39 b, f. 1010, Projekt zabudowań fabryki skrzyń w Krakowie, dzielnica XXII, przy ul. Zabłocie, 1937, s. 49, Projekt kanalizacji (...), 1937.

¹⁶⁷ „Monitor Polski” 1951, nr 5, poz. 70, s. 55; *Spis telefonów...* 1958, s. 21.

¹⁶⁸ Most w 1971 r. oddano do użytku; projektantem był inż. Józef Szulc, generalnym wykonawcą – Mostostal. Na stare podpory wykonane przez Przedsiębiorstwo Robót Żelazobetonowych Józefa Sosnowskiego i Alfreda Zachariewicza ze Lwowa dla mostu Krakusa (otwartego w 1913 r.) nałożono nową konstrukcję. *Nowa firma w Krakowie*. „Nowa Reforma” 1912, nr 166, z 12 kwietnia, s. 3; (ko): *III Most otrzyma imię Powstańców Śląskich*. „Dziennik Polski” 1971, nr 223, z 19 września, s. 6.

¹⁶⁹ Warto dodać, że postępuje budowa (2019 r.) dwóch mostów kolejowych o atrakcyjnej konstrukcji łukowej, łączących dwa brzegi Wisły, na wysokości ul. Zabłocie i ul. Podgórskiej, co zmieni panoramiczne postrzeganie Zabłocia.

budowy dolnego muru użyto granitu sprowadzonego z okolic Mirska na Dolnym Śląsku, do budowy górnego, wysokiego na 8 m – dolomitu z Chrzanowa. Były to pierwsze tego rodzaju ogromne prace w Galicji z wykorzystaniem nowoczesnych maszyn przywiezionych z fabryk wiedeńskich, hamburskich i z fabryki Zieleniewskiego w Krakowie¹⁷⁰. Mur górny ozdobiono „na życzenie administracji miasta Krakowa architektonicznie” (projekt Jana Perosia) boniowanymi pilastrami, „między którymi rozczłonkowano górną część murów pod płytą kordonową framugami, sklepionymi między filarkami, o wnękach betonowych”¹⁷¹. Inwestycja ta zmieniła obraz Zabłocia od strony Wisły w znaczeniu gospodarczym (ochrona przed powodzią), jak i krajobrazowo-urbanistycznym.

Widoczny budynek dawnej garbarni Sinaibergerów (por. ryc. 22, w głębi) przy ulicy Przemysłowej 2 / Zabłocie 15 powstał w 1926 roku, przylega do niego (niewidoczny na fotografii) przedwojenny budynek biurowy z ozdobioną architektonicznie fasadą – oba obiekty są odnowione i zachowane do dzisiaj. Założyciele garbarni, w latach trzydziestych nazwanej Fortuna, pochodzili z Moraw¹⁷². Firma Max Sinaiberger i Synowie Fabryka Skór i Pasów polecała skóry podeszwove marki WAWEL i HELIOS, skóry blankowe, pasy napędne i transmisyjne¹⁷³. Po wojnie obiekty przy ulicy Przemysłowej 2 zajmowały Krakowskie Zakłady Garbarskie – Garbarnia nr 2, później oddział Nowotarskich Zakładów Przemysłu Skórzanego w Nowym Targu¹⁷⁴. Był to zakład szczególnie uciążliwy dla środowiska i zatrudnionych tam ludzi, pracujący na przestarzałych maszynach,

dlatego władze miasta planowały jego przeniesienie (obok zakładów garbarskich z ulic Barskiej i Królowej Jadwigi) do zespołu przemysłowego w Płaszowie Bieżanowie¹⁷⁵. Od lat dziewięćdziesiątych budynek zajmuje firma ES System, specjalizująca się w projektowaniu i realizacji systemów oświetlenia z wykorzystaniem diod LED¹⁷⁶.

W czasie I wojny światowej i w latach dwudziestych działająca przy ulicy Przemysłowej fabryka Władysława Jankowskiego produkowała skrzynie na amunicję dla armii austriackiej¹⁷⁷. Parcele przy ulicy Przemysłowej użytkowane były na skład piwa Zjednoczonych Browarów Warszawskich Haberbusch i Schiele SA (ul. Przemysłowa 12)¹⁷⁸, składy nafty, benzyny, olejów maszynowych i samochodowych przez Państwową Fabrykę Olejów Mineralnych Polmin w Drohobyczu (ul. Przemysłowa nr 8) i spółkę Karpaty (pod nr. 10) z magazynami powstałymi w 1926 roku według projektu architekta Saula Wexnera¹⁷⁹, od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych użytkowanych przez Krakowskie Przedsiębiorstwo Obrotu Produktami Naftowymi – Centrala Produktów Naftowych (KPOPN – CPN); przy ulicy Przemysłowej 8 prowadzono sprzedaż hurtową, detaliczną na stacji benzynowej przy placu Bohaterów Getta¹⁸⁰.

Przy ulicy Przemysłowej 7 Feliks Budziaszek prowadził maszynową pracownię stolarską¹⁸¹. Po wojnie przy ulicy Przemysłowej 12 działała Wytwórnia Akumulatorów Lipka i S-ka¹⁸².

Niewielki ceglany budynek (obecnie pod nr. 3A) o dekoracyjnych elewacjach to dawna stacja pomp lokomotywowni Podgórze Płaszów, zbudowana w 1908 roku, pełniąca swoją

¹⁷⁰ *Krakowskie bulwary nad Wisłą*. „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1911, nr 161, z 18 lipca, s. 5.

¹⁷¹ Ingarden Roman: *Ochrona Krakowa przed powodzią Wisły*. W: *Pamiętnik VIgo Zjazdu Techników Polskich od 11go do 15go września 1912 w Krakowie*. Kraków 1914–1917, s. 310.

¹⁷² „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1928, z. 1, s. 38. Od 1923 r. działała tu garbarnia Progress, przejęta przez Sinaibergerów; założycielami byli Karol Müller, przemysłowiec w Tischnowitz (Morawy), Wilhelm Wurm, przemysłowiec w Krakowie, i Jakub Majer Pomeranz, kupiec w Krakowie. „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1924, nr 1–3, s. 36; *Przewodnik gospodarczy...*, s. 215.

¹⁷³ „Wiarus” 1932, nr 41, z 9 października, niepag. Przy ul. Zabłocie 9a znajdowały się Warsztaty Mechaniczne E. Wolfram i A. Żabiński, gdzie naprawiano i składano maszyny garbarskie, wykonywano wagi wagonowe, wozowe i dziesiętne. *Księga adresowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa, wolnych zawodów i organizacji społecznych, rok 1937*. Warszawa 1937, s. 1150, 1216. Jeszcze w latach osiemdziesiątych prowadził Adam Wolfram przy ul. Zabłocie 9 Zakład Mechaniczno-Ślusarski, cieszący się dużą popularnością. *Bank ludzkich serc*. „Echo Krakowa” 1980, nr 133, z 17 czerwca, s. 1.

¹⁷⁴ „Dziennik Polski” 1948, nr 65, z 6 marca, s. 5; *Spis telefonów...* 1965/66, s. 30.

¹⁷⁵ CzN: *Przemysł i ochrona środowiska*. „Dziennik Polski” 1979, nr 42, z 23 lutego, s. 6. Przy produkcji skór powstawał odpad klejowy, „oddzierki”, który gromadzono w betonowym dole, opróżnianym ręcznie za pomocą łopat; w 1955 r. pracę „zmechanizowano (...). Dół betonowy zaopatrzone w pochylnię, prowadzącą bezpośrednio do podstawionej pod nią ciężarowej platformy – samo-

chodu. Skonstruowano ponadto specjalne widły, ciągnięte przy pomocy stalowej liny przez parę koni, które zagarniają na platformę całą zawartość zbiornika. Obecnie przeprowadza się próby nad dalszym zmechanizowaniem tej pracy, a mianowicie przez zastąpienie koni motorem elektrycznym”. Zawartość dołu przekazywano fabrykom kleju w Nowej Soli i Strzemieszyczach. *Dzięki usprawnieniom robotnicy Garbarni nr 2 będą zabezpieczeni przed kąpielą w wapnie*. „Echo Krakowskie” 1955, nr 71, z 24 marca, s. 5.

¹⁷⁶ Zaraska Wiesław: *Niektóre aspekty rozwoju elektroniki...*, s. 241.

¹⁷⁷ Kurek Radosław: *Początki kariery krakowskiego komunisty na przykładzie losów Menaschego Grünspana (Romana Romkowskiego) w latach 1907–1930*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2016, t. 143, z. 1, s. 129.

¹⁷⁸ Kraków, abonenci. W: *Spis abonentów...*, s. 81.

¹⁷⁹ *Adresarz. Informator oraz przewodnik po Krakowie, 1933*. Oprac. Juliusz Brunelik. Kraków 1933, s. 134, 136; Dział VI. W: *Księga adresowa Miasta Krakowa i województwa krakowskiego z informatorem m. st. Warszawy, Wojew. Kieleckiego i Śląskiego. Rocznik 1933/34*. Kraków 1933, s. 22; „Dziennik Rozporządzeń...” 1926, nr 2, s. 150.

¹⁸⁰ *Spis telefonów...* 1958, s. 22; *Spis telefonów...* 1965/66, s. 8. Przy ul. Przemysłowej 8/10 mieścił się Zakład Gospodarki Produktami Naftowymi w Krakowie i Zakład Transportu KPOPN CPN, gdzie odbywała się sprzedaż samochodów, np. Wartburga-Combi, Warszawy M 20, Żuka A-03. „Dziennik Polski” 1971, nr 234, z 2 października, s. 3; „Dziennik Polski” 1973, nr 188, z 10 sierpnia, s. 4.

¹⁸¹ *Spis abonentów sieci telefonicznej państwowej w Krakowie*. Warszawa 1934, s. 71.

¹⁸² „Monitor Polski” 1949, nr 101, poz. 1191, s. 4.

Ryc. 23. Wyburzenia przy ul. Zabłocie 21, fot. Elżbieta Firlet, 3 kwietnia 2016 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 00065

pierwotną funkcję do 1973 roku¹⁸³. Teren przy budynku był w różny sposób użytkowany. W latach trzydziestych na Skład Starego Żelaza i Materiałów Budowlanych; wspomniany już Władysław Jankowski miał tu skład węgla, Dawid Jakubowski prowadził sprzedaż olejów mineralnych; po wojnie mieściła się Ekspedycja Towarowa Kraków¹⁸⁴. Obecnie w dawnej pompowni (pod nr. 3A) działa Hurtownia Materiałów Instalacyjno-Budowlanych.

Jeszcze kilka lat temu z zejścia z mostu Kotlarskiego do ulicy Zabłocie można było zobaczyć wzniesienie Krzemionek Podgórskich z kopcem Kraka, kościołem św. Benedykta i fortem nr 33 Św. Benedykt, obecnie zasłonięte nową zabudową. Taki widok przedstawia fotografia z kwietnia 2016 roku (ryc. 23) z „zapisem” typowej dla Zabłocia drugiej dekady XXI wieku sceny wyburzania obiektów i wyrównywania terenu, gdzie w 2018 roku powstał budynek mieszkalny Atal Residence. Obiekt w centrum z „kwadratami” na elewacji to odnowiony w 2014 roku dawny biurowiec przy ulicy Przemysłowej 12, wzniesiony w 1953 roku¹⁸⁵, nazwany Factory Park. W pobliżu na ogrodzeniu umieszczono tablicę z krótką historią biurowca, wymieniając zachowane elementy starego budynku. Na tej parceli w latach dwudziestych handel drzewem prowadziła firma Ignacego Stanisza¹⁸⁶; w latach trzydziestych w pomieszczeniach fabryki

zlikwidowanych podczas wielkiego kryzysu funkcjonowała Fabryka Kas Ogniotrwałych Wilhelma Finka, gdzie też można było nabyć różnego rodzaju wagi, łózka metalowe, czy siatki grodzeniowe¹⁸⁷, oraz Fabryka Wyrobów Metalowych i Mechanizmów do Parasoli Superior¹⁸⁸; z lewej strony na fotografii zwraca uwagę zaniedbany dawny biurowiec Telpodu przy ulicy Lipowej 4c.

Ikona przemysłowego Zabłocia stał się modernistyczny przemysłowy budynek Telpodu przy ulicy Romanowicza 2–4, widoczny na fotografii wykonanej w 2018 roku z Krzemionek Podgórskich spod kościoła św. Benedykta (ryc. 24). Dominujący nad Zabłociem, wzniesiony przez Zjednoczenie Budownictwa Przemysłowego Budostał, został oddany do użytku w 1974 roku¹⁸⁹. Na sąsiedniej działce przy ulicy Romanowicza 6 w latach sześćdziesiątych działał oddział Krakowskich Zakładów Metalowych Przemysłu Terenowego z siedzibą przy ulicy Pasterskiej 18, gdzie wykonywano usługi samochodowe i motocyklowe, lakiernicze, tapicerskie i spawalnicze¹⁹⁰. Na tej samej parceli, pod nr. 6, zachowały się budynki z 1973 roku (projekt Warszawskiego Biura Projektów Przemysłu Fermentacyjnego)¹⁹¹, gdzie produkcję prowadziły Krakowskie Zakłady Winiarskie Przemysłu Terenowego (zakład produkcyjny też przy ulicy Zabłocie 11 – tutaj w 1938 roku rozlewnię piwa prowadził Karol Szczepański¹⁹², w latach pięćdziesiątych wytwarzano musztardę i wina¹⁹³), przekształcone w latach osiemdziesiątych w Krakowskie Zakłady Przemysłu Owocowo-Warzywnego. Zakłady zmodernizowane w 1988 roku, działały do 2001 roku. Przerabiano przede wszystkim jabłka, produkowano musztardę i butelkowano hiszpańskie wino¹⁹⁴. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych przy ulicy Romanowicza 6 znajdowała się też Wytwórnia Urządzeń Komunalnych Presko¹⁹⁵.

Lata siedemdziesiąte to złoty okres Krakowskich Zakładów Elektronicznych Telpod, zajmujących wówczas spory obszar między ulicami Lipową, Przemysłową i Romanowicza. Symbolem tej rozległości stała się zielona przewiązka nad ulicą Romanowicza, łącząca budynki zakładu, rozebrana w 2017 roku. Główna siedziba zakładów znajdowała się w latach 1947–2002 przy ulicy Lipowej 4, gdzie wcześniej od 1937 roku działała Małopolska Fabryka Naczyń Ema-

¹⁸³ Lułewicz Dominik: *Żelazne zaułki Zabłocia, czyli spacer kolejowy*. W: *Zabłocie...*, s. 62.

¹⁸⁴ *Książka adresowa Polski...*, s. 372, 406; *Przewodnik gospodarczy...*, s. 247; *Spis telefonów...* 1958, s. 19.

¹⁸⁵ ANK, ABM, ul. Przemysłowa 12, f. 708a, s. 173, 177.

¹⁸⁶ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1927, z. 1, s. 40.

¹⁸⁷ „Kalendarz Kombatantów Okręgu Krakowskiego na rok 1936”, s. 139.

¹⁸⁸ Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 76.

¹⁸⁹ (j.d.): *Uniwersalni*. „Głos Nowej Huty” 1975, nr 37, s. 4.

¹⁹⁰ „Echo Krakowa” 1962, nr 236, z 6–7 października, s. 4. Ulica Pasterska na Grzegórkach obecnie nie istnieje, została wchłonięta przez początkowy odcinek alei Pokoju.

¹⁹¹ Pieczonkowa Bogumiła: *Sumptem wielu milionów złotych budujemy nowe zakłady – sporo jednak czasu mija zanim uzyskują*

pełną moc produkcyjną. „Echo Krakowa” 1973, nr 222, z 20 września, s. 3.

¹⁹² *Przewodnik gospodarczy...*, s. 204. Wytwórnia i Rozlewnia Win Owocowych oraz Miodów Karol Szczepański i Syn działała przy ul. Zabłocie 11 do 1960 r. (od 1952 r. pod przymusowym zarządem państwowym), kiedy to na wniosek Krakowskich Zakładów Winiarskich przeszła na własność państwa. ANK, Miejski Zarząd Przemysłu w Krakowie, sygn. 190.

¹⁹³ *Wytwórnia musztardy górą!*. „Echo Krakowskie” 1955, nr 268, z 10 listopada, s. 5.

¹⁹⁴ (k.): *Powstało 11 nowych sklepów – w planie nowe bary samoobsługowe – PDT w Podgórzu*. „Dziennik Polski” 1960, nr 111, z 11 maja, s. 6; *Spis telefonów...* 1965/66, s. 25; (wes): *Przestali pracować „jak za króla Cwiczka”*. „Dziennik Polski” 1988, nr 259, z 7 listopada, s. 5.

¹⁹⁵ „Echo Krakowa” 1988, nr 130, z 5 lipca, s. 4.

Ryc. 24. Zabudowa przy ul. Romanowicza i Lipowej z dominującym Telpodem, widok z Krzemionek Podgórskich, fot. Elżbieta Firlet, 3 kwietnia 2018 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 8543

liowanych i Wyrobów Błazanych Rekord, na terenie kupionym od Krakowskiej Fabryki Drutu, Siatek i Wyrobów Żelaznych SA¹⁹⁶. Obecnie, w 2019 roku, budynek Unitra Telpod jest przebudowany na nowoczesny akademik dla studentów, z funkcją handlowo-usługową¹⁹⁷.

Widoczne na fotografii w centrum (por. ryc. 24), za łącznicą kolejową, niskie budynki z szedowymi (pilastymi) dachami to obiekty z 1912 roku pozostałe po fabryce Józefa Goreckiego przy ulicy Lipowej 6, zwaną wówczas drogą polną. Otwarta uroczyście „Fabryka siatek drucianych, mebli metalowych, konstrukcji żelaznych i wyrobów ornamentalnych kutych” sięgała do ulicy Romanowicza. W budynkach wzniesionych według projektu architekta Tadeusza Praussa znajdowały się kuźnia, siatkarnia, druciarnia, ciągnia, hala maszyn, meblarnia, ślusarnia artystyczna, lakiernia, cynkownia, magazyn półfabrykatów, magazyn gotowych wyrobów, poczekalnia i ekspedycja (ryc. 25)¹⁹⁸. Przedsiębiorstwo reklamujące się w prasie jako „Pierwsza krajowa fabryka wyrobów żelaznych Józefa Goreckiego”¹⁹⁹ przed wielką wojną było największą fabryką przemysłu metalowego na terenie Krakowa, zatrudniająca ponad 200 robotników²⁰⁰.

Piętrowy budynek z czterospadowym dachem (na fotografii przed Telpodem) powstał w 1900 roku według projektu architekta Władysława Kleinbergera dla braci Marcusa i Jakuba Leserów, którzy prowadzili na parceli przy ulicy Romanowicza (obecnie pod nr. 9) fabrykę szpagatu, wybudowaną w 1898 roku²⁰¹. W 1911 roku pojawiła się w prasie informacja, że przy stacji Podgórze Wisła na Zabłociu „są do wynajęcia lub do sprzedania zabudowania fabryczne (dawna szpagaciarnia) składające się z dwóch wielkich hal, domu maszynowego, komina fabr., kilku ubikacji administ. i mieszkań, nadające się na przedsiębiorstwo przemysłowe lub składy. Własny tor przemysłowy”²⁰². Obiekty nabył Gorecki; w 1912 roku adaptował willę na biura swojej fabryki i mieszkanie. Kolejne niewielkie prace wykonano w 1920 roku według projektu Antoniego Dostala²⁰³. Obecnie opuszczona, w surowym stylu willa Goreckiego czeka na remont. W latach osiemdziesiątych mieścił się tu Dział Kadr Zakładu Badawczo-Rozwojowego Urzędzeń Technologicznych i Elektronicznych Podzespołów w Krakowie²⁰⁴. Na fasadzie zachowała się tabliczka z napisem: „MS Wyrób ozdób choinkowych”. Jeszcze dwa lata temu działała tu jed-

¹⁹⁶ Marszałek Anna, Bednarek Monika: *Fabryka Emalia Oskara Schindlera*. Kraków 2011, s. 3–5. W 1940 r. Oskar Schindler przejął upadłą fabrykę Rekord i otworzył Deutsche Emailwarenfabrik (DEF).

¹⁹⁷ Projekt IMB Asymetria Sp. z o.o. i Wspólnicy Sp.k., wykonawca firma Unibep SA z Bielska Podlaskiego.

¹⁹⁸ ANK, ABM, ul. Zabłocie 33, f. 1009, *Plan fabryki W. Józefa Goreckiego w Zabłociu-Podgórze*; ANK, ABM, ul. Lipowa 10/12, f. 503, s. 162–165, plan nr 7; *Fabryka wyrobów metalowych Józefa Gorec-*

kiego w Podgórzu. „Nowości Ilustrowane” 1912, nr specjalny przy nr. 37, z 14 września, s. 13.

¹⁹⁹ „Tygodnik Mieszkański” 1913, nr 50, z 14 grudnia, s. 4.

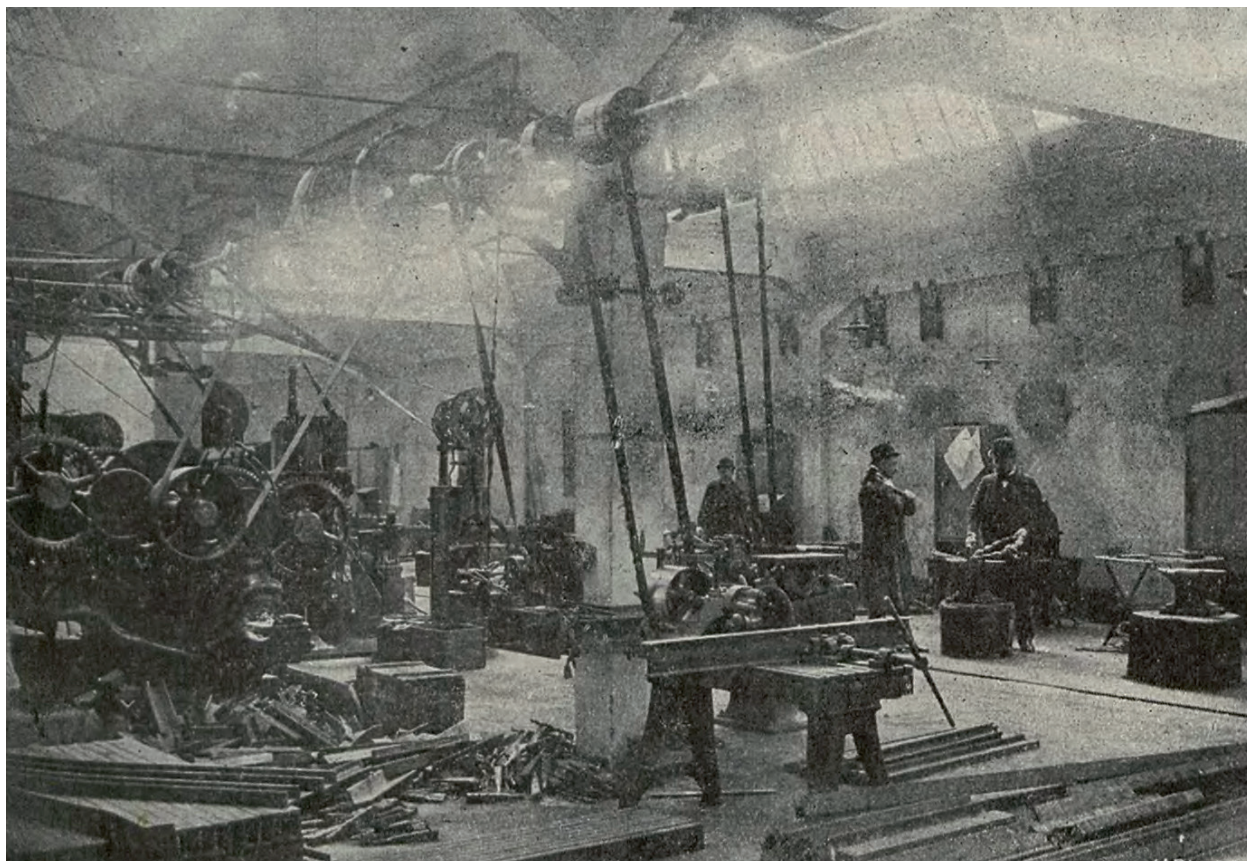
²⁰⁰ Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 67–68.

²⁰¹ ANK, ABM, ul. Zabłocie 37 f. 1009, s. 43, 45.

²⁰² „Nowa Reforma” 1911, nr 290, z 28 czerwca, s. 2.

²⁰³ ANK, ABM, ul. Lipowa 10/12, f. 503, s. 5, s. 162, plan 10, 15.

²⁰⁴ „Dziennik Polski” 1988, z 11 stycznia, nr 7, s. 7.

Ryc. 25. Hala maszyn i kuźnia w Fabryce Wyrobów Metalowych Józefa Goreckiego na Zabłociu w Podgórzu, fot. T. Jabłoński; ilustracja w: „Nowości Ilustrowane” 1912, nr specjalny przy nr. 37, s. 13

na z najstarszych firm w Polsce produkujących (od 1950 roku) szklane ozdoby choinkowe, prowadzona przez Mirosława Szczecińskiego²⁰⁵.

W 1919 roku firma Goreckiego uległa rozwiązaniu; powstało nowe przedsiębiorstwo – J. Gorecki, W. Kucharski i Ska SA. Fabryka Wyrobów Metalowych w Krakowie – przejęte rok później przez Kucharskiego i w 1925 roku działające pod nazwą Krakowska Fabryka Drutu i Wyrobów Żelaznych SA w Krakowie²⁰⁶. W latach dwudziestych i trzydziestych fabryka Kucharskiego rozbudowała się; w 1936 roku przy ulicy Romanowicza 9 powstały odlewnia żelaza, hala, szlifiernia, warsztat ślusarski, magazyn, budynek biurowy i fabryczny²⁰⁷; nadzór nad pracami murarskimi, żelbetowymi i ciesielskimi sprawował Edward Skawiński; kierownikiem technicznym budowy był inż. Maurycy Infeld²⁰⁸. W latach pięćdziesiątych w „starej ruderze” przy ulicy Romanowicza 9 mieścił się hotel robotniczy. „Znajdują się tutaj trzy salki. Dwie z nich to naprawdę nory, w których aż kapie od brudu i cuchnie wilgocią. Sienniki na pryzkach przegniłe, bielizna pościelowa brudna, nie zmieniana od miesięcy”²⁰⁹.

Sześciokondygnacyjny budynek z lewej strony ryciny 24 położony jest przy ulicy Lipowej 3c; powstał w latach siedemdziesiątych; tuż przy nim przysłonięte drzewami dachy budynków przy Lipowej 7, gdzie mieści się Centrum Filmowe AMA. Z prawej strony za łącznicą stoi duża hala przy ulicy Romanowicza 19. Tutaj w 1934 roku rozpoczęła produkcję Magna Fabryka Wyrobów Gumowych sp. z o.o.²¹⁰, a w czasie wojny Fabryka Siemens AG²¹¹. W latach pięćdziesiątych

i sześćdziesiątych pod nr. 19 działały warsztaty mechaniczne Krakowskiego Przedsiębiorstwa Budownictwa Przemysłowego, Krakowskich Zakładów Artykułów Gospodarczych Przemysłu Terenowego i Krakowskich Zakładów Przemysłu Gumowego²¹². Obecnie mieści się tu Centrum Ceramiki BOZ 2 – magazyn materiałów budowlanych, stacja kontroli pojazdów i inne firmy usługowo-handlowe. Hala wykorzystywana jest na magazyn, gdzie sprzedaż produktów z elastobetonu prowadzi firma IndustriaStone sp. z o.o.

W głębi fotografii (por. ryc. 24) z prawej strony widoczna jest chłodnia składowa przy ulicy Dekerta 47, zbudowana w 1943 roku według projektu architekta Witolda Marcina

²⁰⁵ *Ozdoby choinkowe* [online]. [dostęp 9 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.ozdobychoinkowe.com.pl/about/>.

²⁰⁶ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1919, nr 10, s. 150–151; „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1926, nr 7–9, s. 100.

²⁰⁷ ANK, ABM, ul. Zabłocie 33, f. 1009, Projekt Fabryki odlewów (...) Kucharski Władysław, Romanowicza 9.

²⁰⁸ ANK ABM, ul. Zabłocie 35, f. 1009, s. 83, 89.

²⁰⁹ (Cz. Brelt.): *Bardzo wiele pozostawiają do życzenia warunki sanitarne w krakowskich hotelach robotniczych*. „Echo Krakowskie” 1953, nr 129, z 31 maja, s. 5.

²¹⁰ Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 142.

²¹¹ ANK, Zakład instalacyjny Adam Bieniarz w Krakowie, sygn. 492.

²¹² *Spis telefonów...* 1958, s. 22; *Spis telefonów...* 1965/66, s. 20, 24, 73.

Ryc. 26. Deptak przy ul. Romanowicza 5 i budynku Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, fot. Elżbieta Firlet, 7 lutego 2019 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 9535

kowskiego w stylu modernistycznym; gładkie lizeny wzmocniają jej wertykalność²¹³; z lewej widoczny budynek z elewacją w białym kolorze przy ulicy Romanowicza 5 – to jeden z obiektów Pasażu Podgórskiego zajmujący teren wyburzonej w 2014 roku zabudowy fabryki Korngolda Towarzystwo Przemysłowe dla Wyróbów Żelaznych (później Przemysł Towarów Żelaznych Fabryka Okuć Żelaznych i Budowlanych)²¹⁴. Tutaj w części zabudowań działała po wojnie Krakowska Spółdzielnia Cukiernicza²¹⁵ – oddział na Zabłociu zatrudniał w 1973 roku około 60 osób i produkował polewy kakaowe dla wszystkich spółdzielni cukierniczych w Polsce. Zakład był „wbudowany w Krakowską Fabrykę Okuć Budowlanych. W konsekwencji stał on się uciążliwy dla fabryki okuć”, gdyż hamował jej rozwój²¹⁶.

Znakiem pozostałym po fabryce Korngolda są dwa odtworzone słupy bramy prowadzącej do przemysłowych zabudowań (ryc. 26). W otwartej przestrzeni przy nowym budynku zainstalowano konstrukcje stalowe na żelbetowych

dźwigarach, aby podkreślić dawny, przemysłowy charakter tego miejsca. Pewne detale zostały również przeniesione i odtworzone na parterze współczesnego budynku, w obrębie lokali usługowych. Ponadto od strony ulicy Zabłocie zachowany jest historyczny budynek dawnej maszyny parowej. Jego elementy zostaną wkomponowane w nową zabudowę jako świadek historii. Budynek fabryki przy ulicy Romanowicza 5/7 powstały w latach 1890–1899 na terenie zajmowanym przez Fabrykę Szpagatu Banku Hipotecznego prowadzoną przez braci Leserów²¹⁷. Założycielami fabryki byli Lazar Korngold, Izidor Rosner i Samuel Opoczyński; produkowano okucia do drzwi, okien, pieców, szaf, skrzyń, haki, zakrętki, przedmioty gwintowane z drutu; główną specjalnością był wyrób blachy cynkowej i maszynek do siekania mięsa, eksportowanych do całych Austro-Węgier, Rosji, Rumunii i Indii²¹⁸. W piętrowym budynku mieszkalnym wspomnianej już Fabryki Szpagatu urządzono w 1912 roku mieszkania dla personelu²¹⁹. Po wojnie działała tu (ul. Ro-

²¹³ Sokulska Anna: *Spacer...*, s. 53.

²¹⁴ *Pasaż Podgórski III* [online]. [dostęp 9 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <https://www.urbanity.pl/malopolskie/krakow/pasaz-podgorski-iii,b13253>. Pasaż Podgórski to zespół budynków wzniesionych w latach 2014–2019 przy ulicach Zabłocie, Romanowicza i Ślusarskiej. W trakcie budowy w 2019 r. na ogrodzeniu od strony ulicy Zabłocie umieszczono tablicę informacyjną z napisem: „Budowa budynku mieszkalno-usługowego, wielorodzinnego z garażem podziemnym (dwie kondygnacje) (...) rozbiorczą i budową (odbudową) dawnej maszyny parowej”. Prace budowlane wykonał Technobud sp. z o.o. sp. k. z Nowego Sącza.

²¹⁵ *Spis telefonów... 1965/66*, s. 50.

²¹⁶ Adamczewski Jan: *Pogniezione ciastka*. „Dziennik Polski” 1973, nr 64, z 16 marca, s. 3.

²¹⁷ Zgórski Alfred: *Opieka krajowych organizacji nad przemysłem w naszym kraju (1877–1910)*. Lwów 1911. s. 10.

²¹⁸ *Minister w fabryce na Zabłociu*. „Nowości Ilustrowane” 1908, nr 26, z 27 czerwca, s. 17.

²¹⁹ ANK, ABM, ul. Zabłocie 37, f. 1009. Protokół z dnia 2 stycznia 1912 r. (...) w sprawie badania nowo wykończonego 1 piętra w domu mieszkalnym (...) we fabryce wyrobów żelaznych na Zabłociu w Podgórzu.

Ryc. 27. Widok na Zabłocie z mostu Kotlarskiego, fot. Elżbieta Firlert, 13 maja 2010 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 5137

manowicza 7) Krakowska Fabryka Okuć Budowlanych²²⁰; w latach dziewięćdziesiątych i pierwszej dekadzie XXI stulecia Fabryka Elementów Wyposażenia Budownictwa Metalplast-Kraków SA, spółka Bramy, Ogrodzenia, Zdobnicze Elementy Firma Usługowo-Produkcyjno-Handlowa Fux-Technik i Zakłady Poligraficzne Flexograf²²¹. Wraz z wyburzeniem budynków ponad stuletnia historia przemysłu metalowego w tym miejscu dobiegła końca. W głębi na fotografii widoczne są budynki Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Fotografia z maja 2019 roku (por. ryc. 21) przedstawia zabudowę przy południowej pierzei ul. Zabłocie na parcelach pod numerami 31 (narożny ul. Ślusarska 4, 6), 33, 35, 39, 43a²²². Z prawej stoi budynek mieszkalny z 2018 roku, ośmiokondygnacyjny (biała elewacja) z lokalami handlowo-usługowymi na parterze, nazwany Zabłocie Concept House, położony na rogu ulic Zabłocie i Ślusarskiej²²³. Wcześniej działalność prowadziły tu w niskich, mura-

nych budynkach spółdzielnia pracy Metalurgia Odlewania Żeliwa i Metali Kolorowych (ul. Ślusarska 4)²²⁴, wykonująca ruszty, płyty kuchenne, części maszyn²²⁵, Krakowska Spółdzielnia Gospodarcza – Wytwórnia Wyrobów Szklanych (ul. Ślusarska 6)²²⁶, Zakład Realizacyjno-Projektowy Obiektów Ochrony Ekologicznej Ekopar Sp. z o.o. (ul. Ślusarska 4/6)²²⁷ (ryc. 27).

Widoczny dwupiętrowy budynek pod nr. 33 powstał zapewne po 1910 roku według projektu inż. Jana Grzybińskiego. Prace techniczne (instalacja wodociągowa) przeprowadziła w 1914 roku znana Pracownia Blacharsko-Ornamentyczna Pierwszy Koncesjonowany Zakład Instalacji Wodociągów w Podgórzu Leona Miszczyńskiego. Tutaj w głębi działki inż. Stanisław Flisowski otworzył w 1910 roku Pierwszą Galicyjską Parową Fabrykę Papy Dachowej i Płyt Izolacyjnych²²⁸. Przed 1914 rokiem prowadzenie fabryki przejął Władysław Kucharski²²⁹; w 1934 roku uruchomiono wytwórnię asfaltu, wybudowano

²²⁰ „Echo Krakowa” 1963, nr 34, z 9 lutego, s. 4.

²²¹ *Panorama firm...*, s. 45; *Nowa książka telefoniczna...*, s. 25, 122.

²²² W latach osiemdziesiątych stan techniczny prywatnej kamienicy pod nr. 33, gdzie znajdowało się 11 mieszkań, był bardzo zły. *Fekalia zalewają mieszkania*, „Echo Krakowa” 1987, nr 63, z 31 marca, s. 3. Obecnie na parterze budynku mieści się kawiarnia Szuwary Cafe.

²²³ *Zabłocie Concept House, Kraków, Ślusarska 4* [online]. [dostęp 3 marca 2019]. Dostępny w internecie: <https://www.urbanity.pl/malopolskie/krakow/zablocie-concept-house,b12368>. Gmach Zabłocie Concept House został wzniesiony w Krakowie pod adresem Ślusarska 4 w latach 2016–2018. Budynek jest projektem deweloperskim spółki Grupa Arkada; generalnym wykonawcą inwestycji

była firma Zakład Budowlano-Montażowy Grimbud.

²²⁴ *Spis telefonów...* 1958, s. 33; „Echo Krakowa” 1976, nr 241, z 25 października, s. 4.

²²⁵ „Echo Krakowa” 1968, nr 39, z 15 lutego, s. 4.

²²⁶ *Spis telefonów...* 1965/66, s. 19.

²²⁷ *Panorama firm...*, s. 87.

²²⁸ ANK ABM, ul. Zabłocie 33, f. 1009, s. 7, 13, 49. Ogłoszenia w: *Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji*. Wyd. 2. Lwów 1912, s. 144.

²²⁹ *Stefana Mikulskiego Wielka księga adresowa dla Królewskiego Stołecznego Miasta Wielkiego Krakowa, rok 1914*. Kraków 1914, s. 412; *Książka adresowa Polski...*, s. 407.

Ryc. 28. Cynkownia przy ul. Romanowicza 15, fot. Elżbieta Firlet, 7 lutego 2019 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 9627

346

kancelarię i ładownię²³⁰, później odlewnię żelaza Odlew L. Wegner²³¹.

Budynek pod nr. 35 (por. ryc. 21), nad którym dominuje dźwig, z elewacją z czerwonej cegły, to kolejny segment osiedla wielorodzinnego Pasaż Podgórski wybudowany w latach 2018–2019²³². Na tej parceli w 1920 roku rozpoczęły działalność Zakłady Chemiczno-Przemysłowe Jan Godzicki i Spółka, połączone torem przemysłowym ze stacją Podgórze Wisła. Oprócz papy dachowej i płyt izolacyjnych produkowano ceramiczne ozdobne płytki podłogowe i wykładziny, do dzisiaj zachowane w niektórych krakowskich kamienicach²³³. W 1947 roku działała tu nadal kierowana przez Godzickiego Parowa Fabryka Papy Dachowej i Skład Materiałów Budowlanych, w latach sześćdziesiątych Zakład Produkcji Pomocniczej Krakowskiego Przedsiębiorstwa Budownictwa Miejskiego Zetbeem²³⁴.

Obok kolejny budynek Pasażu Podgórskiego w trakcie budowy (nr 37 / Romanowicza 1). Na początku XX wie-

ku działała tu Fabryka Łupku Asbestowego Asbit sp. z ogr. poręką, kierowana w 1918 roku przez Jana Meyera i Adolfa Weingrüna²³⁵, potem Ash-t Fabryka Łupku Cementowego sp. z ogr. poręką²³⁶ i w jej miejscu w 1924 roku rozpoczęła działalność Fabryka Dachówek Azbestowych Rolit sp. z o.o.²³⁷, od 1927 roku Everitas Polska Fabryka Dachówek Azbestowych sp. z o.o. w Krakowie. Założycielami byli przemysłowcy ze Znoima na Morawach: Karol Grünberg, Maurycy Weinberger, Erwin Wertheimer i inż. Herman Fryderyk Storrer, krakowski przemysłowiec²³⁸. Po wojnie spółka Everitas została upaństwowiona i działalność prowadziły tu (w ramach Krakowskich Zakładów Eternitu) Zakłady Wyrobów Azbestowo-Cementowych Izolacja (1951–1976)²³⁹. W latach 1991–2013 konstrukcje aluminiowo-szklane projektowała i wytwarzała tutaj firma Profil Budek Władysław (ul. Romanowicza 1), działająca obecnie w Skawinie²⁴⁰.

Przy ulicy Romanowicza 15 pracuje od 1925 roku do dzisiaj cynkownia (ryc. 28). Do budynku mieszczącego biura przylega stara hala produkcyjna z nowymi maszynami. Zakłady Cynkownicze Polcynk założyli Kalman i dr Samuel Liebeskindowie; Samuel w 1927 roku został prezesem Związku Hurtowników Żelaza w Małopolsce. „Jednopiętrową fabrykę pocynkownię” wybudowano według projektu architekta Bernarda Birkenfelda i budowniczego inż. Józefa Weinbergera w miejscu placu składowego przedsiębiorcy budowlanego Jakuba Bettera; w 1930 roku powstała przetapialnia cynku²⁴¹. Fabryka zatrudniała do 100 robotników²⁴². Produkowano wyroby żelazne ocynkowane, naczynia gospodarskie (szczególnie wiadra), przyjmowano do ocynkowania „różne konstrukcje”, zbiorniki, bojler, hydrofony²⁴³. Zakłady działały w czasie okupacji niemieckiej, produkując blachy cynkowane i naczynia blaszane. W 1948 roku przedsiębiorstwo przejęło państwo²⁴⁴.

²³⁰ ANK ABM, ul. Zabłocie 33, f. 1009, s. 85, 97.

²³¹ *Przewodnik gospodarczy...*, s. 248.

²³² Projekt: AD Artis Emerla Wojda Sp. j. Autorskie Studio Architektury Jakub Potoczek, inwestor: IMS Budownictwo sp. z o.o., wykonawca: Techno-Bud Nowy Sącz sp. z o.o. Dostępny w internecie: <https://investmap.pl/inwestycja/krakow-pasaz-podgorski,4747.html>.

²³³ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1920, nr 10, s. 153; „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1921, nr 1, s. 16; „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1927, z. 1, s. 38; ANK, ABM, ul. Zabłocie 33, f. 1009, *Plan wizoryczny szopy na skład węgla oraz kancelarii z portierką i ustępem (...)* przy ul. Zabłocie l.or. 35, proj. architekt Ludwik Gintel, 1936. Szczegółowe informacje o zakładzie Jana Godzickiego przy ul. Zabłocie 35 zob. Partridge Agnieszka: *Potęga ornamentu. Europejska ceramika artystyczna w budownictwie w lat 1840–1939 i jej przykłady w obiektach architektury Krakowa*. Kraków 2017, s. 268–272.

²³⁴ „Echo Krakowa” 1947, nr 209, z 1 sierpnia, s. 4; *Spis telefonów...* 1965/66, s. 20.

²³⁵ „Nowości Ilustrowane” 1912, nr specjalny przy nr. 37, z 14 września, s. 20; ANK, ABM, ul. Zabłocie 37, f. 1009, s. 3.

²³⁶ *Spis abonentów państwowej sieci telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji...*, s. 3.

²³⁷ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1925, nr 4-6, s. 93; *Stefana Mikulskiego Wielka księga adresowa Stoł. Król. Miasta Krakowa 1925*.

Kraków 1925, s. 293; „Przemysł i Handel Górnośląski” 1925, nr 5–6, s. 86. „Rolit” wyrabiał dachówki „z czystego azbestu kanadyjskiego, syberyjskiego i cementu Golezowskiego”; zatrudniał w 1925 r. 40 robotników.

²³⁸ „Zbiór ogłoszeń firmowych...” 1928, z. 3, s. 104.

²³⁹ ANK, Okręgowy Zarząd Dochodów Państwa i Kontroli Finansowej w Krakowie, sygn. 447; *Spis telefonów...* 1965/66, s. 23.

²⁴⁰ *Nowa książka telefoniczna...*, s. 122.

²⁴¹ ANK, ABM, ul. Romanowicza 15, f. 750, *Plan na budowę Fabryki Wyrobów Pocynkowych W Pana Kalmana Liebeskinda (...), październik 1924*.

²⁴² *Wykaz zmiany policzbowania domów w ulicy Tadeusza Romanowicza. Dz. XXII Podgórze. Kraków 5 października 1925*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1926, nr 1, s. 5; Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu...*, s. 74.

²⁴³ „Czasopismo Chemiczne” 1939, nr 1, niepag.

²⁴⁴ *Handels-, Gewerbe- und Berufsverzeichnis zum Amtlichen Fernsprechbuch für das Generalgouvernement: Branchen-Telefonbuch = Spis Handlu, Przemysłu i Zawodów do Urzędowej Książki Telefonicznej dla Generalnego Gubernatorstwa: branżowa książka telefoniczna 1942*. Kraków–Warszawa 1942, s. 56; Orzeczenie nr 62 Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 27 grudnia 1948 r. „Monitor Polski” 1949, nr 1, poz. 3, s. 4.

Ryc. 29. Widok ul. Ślusarskiej z ul. Zabłocie, fot. Elżbieta Firlet, 13 maja 2010 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 5175

Wrażenia z pobytu w cynkowni tak opisał dziennikarz: „Droga rozmiękła, pełna kałuż. Przejżdżające samochody rozpryskują błoto (...). O tym, że mieści się tu zakład produkcyjny informuje duża, czerwona tablica, a prócz tego przytłumiony łoskot maszyn (...). Warsztaty produkcyjne okalają podwórze. Ono zdradza od razu rodzaj produkcji: z braku magazynów bowiem tu właśnie piętrzą się w górę pękate garnki i lśniące wiadra. Większość jednak produkcji zabierają podjeżdżające wagony, unosząc całe ładunki, na które czekają robotnicy na budowie, w PGRach. (...) W ramach wart przedwyborczych podjęto pracę metodą Żandarowej, tzn. zmiany robotników przejmują maszyny w ruchu”²⁴⁵. W 1958 roku zbudowano w zakładach kanalizację i wyłożono trwałą nawierzchnią podwórze²⁴⁶; w 1960 roku zostały zmodernizowane²⁴⁷. Polcynk, punkt usługowy Krakowskich Zakładów Artykułów Gospodarskich Przemysłu Terenowego, wykonywał cynkowanie ogniowe blach, bojlerów oraz innych przedmiotów z blachy²⁴⁸; w latach dziewięćdziesiątych działała tu firma Domgos Krakowskie Zakłady Gospodarstwa Domowego Zakład Produkcyjny nr 3, prowadząc tu nadal zakład cynkowniczy²⁴⁹. Tradycję przemysłową tego miejsca kontynuuje od 2001 roku spółka D.G.M., produkująca w starej hali stalowe taśmy ocynkowane i drut ocynkowany (odgromowy)²⁵⁰. Oferuje również usługi z zakresu cynkowania ogniowego oraz galwanicznego średnich i małych elementów²⁵¹.

Zabłocie było jednym z najstarszych obszarów przemysłowych Krakowa, z dominującą zabudową produkcyjną i magazynową. W 40-letnim okresie PRL-u w znacznej części w istniejących już fabrycznych zabudowaniach kontynuowano produkcję „wyrobów” czasów przedwojennych.

W okresie przełomu zwanego też wielkim przejściem, w latach dziewięćdziesiątych i na początku XXI stulecia, z terenu Zabłocie wyprowadzono większość zakładów przemysłowych²⁵². Rozpoczęte wówczas zmiany ekonomiczno-społeczne oraz towarzyszące im procesy komercjalizacji i globalizacji odzwierciedlają się obecnie w strukturze powstającej tu zabudowy. Ciasno zlokalizowane przy południowej pierzei ulicy Zabłocie budynki mieszkalno-usługowe i wysokiej klasy biurowe zwracają uwagę swoją dopracowaną formą i kolorystyką ożywiająca przestrzeń. Tworzy się nowy pejzaż tej części Krakowa od strony Wisły. Te obiekty są świadectwem intensywnych zmian kul-

²⁴⁵ Libman Krystyna: *Dlaczego Paździorowi zależy na usprawnieniu pracy w Cynkowni?*. „Dziennik Polski” 1952, nr 273, z 13 listopada, s. 4.

²⁴⁶ *Trwałe nawierzchnie drogowe – miejskie zakłady produkcyjne – obiekty służby zdrowia*. „Dziennik Polski” 1958, nr 215, z 10 września, s. 6.

²⁴⁷ (k): *Powstało 11 nowych sklepów...*, s. 6.

²⁴⁸ „Dziennik Polski” 1973, nr 145, z 20 czerwca, s. 5.

²⁴⁹ *Panorama firm...*, s. 248.

²⁵⁰ *D.G.M. stalowe ocynkowane taśmy i druty. Produkty i usługi cynkownicze* [online]. [dostęp 9 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://cynk-dgm.pl/>.

²⁵¹ *Ogniowe cynkowanie metali* [online]. [dostęp 9 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://cynk-dgm.pl/produkty-i-uslugi-cynkownicze/>.

²⁵² Firlet Elżbieta: *Zmiany przestrzenno-urbanistyczne Krakowa w latach 1939–2006*. W: *Kraków – nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. nauk. Jerzy Wyrozumski. Kraków 2007, s. 662–714.

Ryc. 30. Budynek przy ul. Ślusarskiej 9 z lat pięćdziesiątych XX w., fot. Elżbieta Firlet, 17 maja 2019 r.; w zbiorach MK, DAU Pg., nr 5819

turowych, ale równocześnie stworzyły niebezpieczeństwo zaniku historyczności Zabłocia, ponieważ powstały w miejscu industrialnej zabudowy z pierwszej połowy XX wieku. Zmieniła się tożsamość tutejszej przestrzeni. Powstaje nowa społeczność i wielofunkcyjne miejsca.

Pośród nowych obiektów przetrwały nieliczne znaki starego przemysłowego Zabłocia, nie dla każdego czytelne i stąd wymagające sygnału w terenie. Znikła zabudowa przy ulicach krzyżujących się z ulicą Zabłocie, np. przy Ślusarskiej, oprócz budynku z połowy lat pięćdziesiątych pod nr. 9²⁵³ (ryc. 29, 30). Nazwa tej ulicy jest świadectwem historii tego miejsca – pod nr. 5 funkcjonował w latach 1936–2010 rodzinny Zakład Ślusarski Józefa, Wiesławy i Artura Kuczek²⁵⁴. Jego reklama widoczna jest na fotografii. Obecnie stoi tu ośmiokondygnacyjny budynek Atelier Zabłocie z 2017 roku.

Dla odtworzenia dawnej fizjonomii ulicy Zabłocie cenne są historyczne fotografie. Dzięki nim, uzupełnionym o materiały archiwalne (plany, ryciny, opisy), możemy poznawać architekturę przemysłową Zabłocia. W latach siedemdziesiątych zaplanowano na Zabłociu inwestycje, których realizację przerwał kryzys gospodarczy. Nie dokończono rozbudowy fabryki Miraculum, nie ruszyła rozbudowa Instytutu Szkła i Ceramiki mimo przydzielonego terenu, rozpoczęto jeszcze kilka innych budowli, których nie dokończono. Pisano o tym w 1982 roku w prasie, podsumowując: „Zabłocie czeka więc nadal na »lepszą aurę« pozostając przysłowiowym Kopciuszkiem Podgórze. Smutno tu i pusto. W godzinach popołudniowych można przejść

całą ul. Romanowicza i nie napotkać żywej duszy. Zamieszkałych domów prawie tu nie ma, na nowych budowach zapadła cisza, a w starych czynnych jeszcze warsztatach po skończonej pracy pozostają tylko ukryci w budkach dozorczy. Chodniki zarastają trawą, a o skąpą zieleni nikt nie dba. Ale może i tutaj zaświeci kiedyś słońce? Nie sądzimy, aby Kraków, który rozprzestrzenił się na dalekie peryferia pozostawił ten spory zakątek miasta bezużytecznym”²⁵⁵.

Nieistniejące budynki fabryczne parterowe i piętrowe oraz towarzyszące im mieszkalno-administracyjne z rzadka ozdabiano skromną dekoracją architektoniczną; cechowała je prostota i dostosowanie do potrzeb produkcji. Nieliczne zachowane obiekty produkcyjno-biurowe powstałe w czasach PRL-u są odnawiane i przystosowywane do nowych funkcji. Nie posiadają wartości artystycznych, ale historyczne, mówiące o zanikłym Zabłociu. Fotografie są wiedzotwórczymi komunikatami, przekazami, które odzyskują dawne miejsca, określają ich społeczno-kulturową rolę w przeszłości, jako widzialny dokument przestrzeni mówią o krajobrazie starego, utraconego Zabłocia i nowego, stanowiącego kulturowy fenomen rozwojowy tej części Krakowa.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Budownictwa Miejskiego:

ul. Lipowa 10/12, f. 503

ul. Przemysłowa 12, f. 708a

ul. Romanowicza 15, f. 750

ul. Zabłocie nr 2, 4, 8, 11, 19, 18/20, f. 1003; nr 23, f. 1004; nr 25, f. 1007; nr 27, 33, 35, 37, f. 1009; nr 39b, 41, 56, f. 1010; nr 59, 71, 80, f. 1012

ul. Zabłocie, Magazyn żywnościowy Powszechniej Spółdzielni Spożywców, f. 1012

Miejski Zarząd Przemysłu w Krakowie, sygn. 190, 260

Okręgowy Zarząd Dochodów Państwa i Kontroli Finansowej w Krakowie, sygn. 447

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Krakowie. Ptaszycska Anna: *Rozwój Krakowa w planie perspektywicznym (około 1980 r.) i w planie etapowym – do r. 1965*, sygn. PMRNKr 24

Zakład instalacyjny Adam Bieniarz w Krakowie, sygn. 492

Zbiór Kartograficzny:

Situations Plan der Stadt Krakau (...) Mosano i Chavanne, 1796, sygn. 79

Plan von Cracau mit Podgorze und der nächsten Umgebung, rys. i lit. Aleksander Kociczka, 1847, sygn. 98

Król. Wolne Miasto Podgórze, plan 1913. Oprac. inż. Samuel Mehl i inż. Karol Rykała, Zakład graficzny Wacław Krzepowski, sygn. 383

Mapa m. Krakowa, 1958. Oprac. Prezydium Rady Narodowej w M. Krakowie, Miejska Pracownia Geodezyjna, sygn. 155

²⁵³ Por. ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 155. *Mapa m. Krakowa*, 1958, oprac. Prezydium Rady Narodowej w M. Krakowie, Miejska Pracownia Geodezyjna.

²⁵⁴ *Spis telefonów... 1958*, s. 39; *Panorama firm...*, s. 246. *Cech Rzemiosł Metalowych* [online]. [dostęp 5 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.cechrm.krakow.pl/index.php?sid=2>.

²⁵⁵ (aż): *Zabłocie – czas oczekiwania*. „Echo Krakowa” 1982, nr 165, z 3 listopada, s. 5.

Archiwum Oddziału Gospodarowania Nieruchomościami PKP

Ps-105, *Plan sytuacyjny Stacja Kr. Wisła*, 1963

Opracowania

Adresarz. Informator oraz przewodnik po Krakowie, 1933.

Oprac. Juliusz Brunelik. Kraków 1933

Firlet Elżbieta: Zmiany przestrzenno-urbanistyczne Krakowa w latach 1939–2006. W: *Kraków – nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. nauk. Jerzy Wyrozumski. Kraków 2007, s. 662–714

Handels-, Gewerbe- und Berufsverzeichnis zum Amtlichen Fernsprechbuch für das Generalgouvernement: Branchen-Telefonbuch = Spis Handlu, Przemysłu i Zawodów do Urzędowej Książki Telefonicznej dla Generalnego Gubernatorstwa: branżowa książka telefoniczna 1942. Kraków–Warszawa 1942

Ingarden Roman: Ochrona Krakowa przed powodzią Wisły. W: *Pamiętnik VIgo Zjazdu Techników Polskich od 11go do 15go września 1912 w Krakowie*. Kraków 1914–1917, s. 264–322

Kalendarz górniczy »Szczęść Boże« na rok 1912

Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939*. Kraków 1981

Krakowska księga adresowa na rok 1907. Red. Józef Knapik. Kraków 1906

Kraków. Plan miasta. Red. Barbara Krysiak. Warszawa 1980

Kraków. Plan miasta. Red. Barbara Krysiak. Warszawa–Wrocław 1982

Książka adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1930. Warszawa 1930

Księga adresowa miasta Krakowa i województwa krakowskiego 1932. Kraków 1931

Księga adresowa Miasta Krakowa i województwa krakowskiego z informatorem m. st. Warszawy, wojew. Kieleckiego i Śląskiego. Rocznik 1933/34. Kraków 1933

Księga adresowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa, wolnych zawodów i organizacji społecznych, rok 1937. Warszawa 1937

Kurek Radosław: *Początki kariery krakowskiego komunisty na przykładzie losów Menaschego Grünspana (Romana Romkowskiego) w latach 1907–1930*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2016, t. 143, z. 1, s. 127–147

Lulewicz Dominik: *Stacja kolejowa Kraków Wisła – w stulecie budowy*. „Świat kolei” 2010, nr 10, s. 21

Lulewicz Dominik: *Żelazne zaułki Zabłocia, czyli spacer kolejowy*. W: *Zabłocie. Przewodnik*. Kraków 2014, s. 61–67

Marszałek Anna, Bednarek Monika: *Fabryka Emalia Oskara Schindlera*. Kraków 2011

Międzobrodzka Małgorzata: *Kazimierski-Podgórski skład solny (XVI–XIX w.)*. „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 2016, t. 31, s. 9–57

Międzobrodzka Małgorzata, Kubisztal Paweł: *Skład solny*. W: *Zabłocie. Przewodnik*. Kraków 2014, s. 12–14

Nowa książka telefoniczna. Kraków 2002. Warszawa 2002

Nowolecki Aleksander: *Wykaz ulic, placów, kościołów i domów miasta Krakowa i Podgórze (...)*. Kraków 1880

Paciorek Anna: *Udział klasy robotniczej w zabezpieczeniu i uruchamianiu przemysłu Krakowa po II wojnie światowej*. W: *W stulecie polskiego ruchu robotniczego: studia i rozprawy*. Red. Jerzy Gołębiowski. Kraków 1982, s. 233–242

Panorama firm. Kraków, 92/93. Warszawa 1992

Partridge Agnieszka: *Potęga ornamentu. Europejska ceramika artystyczna w budownictwie z lat 1840–1939 i jej przykłady w obiektach architektury Krakowa*. Kraków 2017

Przewodnik gospodarczy województwa Kieleckiego, Krakowskiego i Śląskiego 1938, Sosnowiec 1938

Salwiński Jacek: *Wokół ulicy Lipowej*. Kraków 2011

Sasinowski Adam: *Podgórska rzeźalnia, czyli o tym, czego już nie ma*. W: *Zabłocie. Przewodnik*. Kraków 2014, s. 19–24

Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji. Wyd. 2. Lwów 1912

Sokulska Anna: *Spacer przemysłowy*. W: *Zabłocie. Przewodnik*. Kraków 2014, s. 46–60

Spis abonentów Państwowej sieci telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów. Według stanu z dnia 31 grudnia 1924. Cieszyn 1924

Spis abonentów Państwowej sieci telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów (...) według stanu z dnia 1 stycznia 1929. Kraków 1929

Spis abonentów sieci telefonicznej państwowej w Krakowie. Warszawa 1934

Spis telefonów województwa krakowskiego. Rok 1958. Warszawa 1958

Spis telefonów województwa krakowskiego. Rok 1965/66. Warszawa 1964

Stefana Mikulskiego Wielka księga adresowa dla Królewskiego Stołecznego Miasta Wielkiego Krakowa, rok 1914. Kraków 1914

Stefana Mikulskiego Wielka księga adresowa Stoł. Król. Miasta Krakowa 1925. Kraków 1925

Tutak Melania: *Młyn „Ziarno” czyli tak zwane lofty*. W: *Zabłocie. Przewodnik*. Kraków 2014, s. 25–31

Wiśniewski Michał: *Ludwik Wojtyczko – krakowski architekt i konserwator zabytków pierwszej połowy XX wieku*. Kraków 2003

Wiśniewski Michał: *Zabłocie – modelowa rewitalizacja? „Herito” 2011, nr 4, s. 58–77*

Zaraska Wiesław: *Niektóre aspekty rozwoju elektroniki w Krakowie*. „Maszyny Elektryczne. Zeszyty Problematyczne” 2018, nr 4, s. 233–242

Zgórski Alfred: *Opieka krajowych organizacji nad przemysłem w naszym kraju (1877–1910)*. Lwów 1911

Materiały prawne

„Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1921, nr 1; 1923, nr 1, 2, 12; 1925, nr 1, 4, 12; 1926, nr 1, 2, 3, 7; 1928, nr 1; 1930, nr 1, 11

„Monitor Polski” 1948, nr 44, poz. 222, nr 70, poz. 598; 1949, nr 1, poz. 3, nr 101, poz. 1191; 1951, nr 5, poz. 70

Wykaz zmiany policzbowania domów w ulicy Zabłocie. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1926, nr 2

Artykuły prasowe

- Aby Kraków, Nowa Huta i sąsiadujące powiaty miały dość jarzyn i owoców OZH muszą otrzymać odpowiednie magazyny.* „Echo Krakowskie” 1955, nr 67, z 19 marca, s. 5
- Adamczewski Jan: *Szkló bez skazy.* „Dziennik Polski” 1972, nr 104, z 3 maja, s. 3
- Adamczewski Jan: *Pogniecione ciastka.* „Dziennik Polski” 1973, nr 64, z 16 marca, s. 3
- (aż): *Zabłocie – czas oczekiwania.* „Echo Krakowa” 1982, nr 165, z 3 listopada
- Bank ludzkich serc.* „Echo Krakowa” 1980, nr 133, z 17 czerwca, s. 1
- (bar): *„Miraculum” – pół wieku pachnącej produkcji.* „Dziennik Polski” 1974, nr 115, z 16 maja, s. 10
- (bp): *200 koni mechanicznych w zaprzęgu „łosia”.* „Dziennik Polski” 1975, nr 78, z 5 marca, s. 7
- (bp): *Coraz więcej węgla płynie wiślany szlakiem.* „Echo Krakowa” 1978, nr 99, z 2 maja, s. 3
- Budowa targowicy na konie.* „Czas” 1925, nr 259, z 8 listopada, s. 2
- (cz): *To nie hotel robotniczy lecz salon.* „Echo Krakowa” 1964, nr 68, z 20 marca, s. 5
- (Cz.Brełt.): *Bardzo wiele pozostawiają do życzenia warunki sanitarne w krakowskich hotelach robotniczych.* „Echo Krakowskie” 1953, nr 129, z 31 maja, s. 5
- CzN: *Przemysł i ochrona środowiska.* „Dziennik Polski” 1979, nr 42, z 23 lutego, s. 6
- Duży sukces kobiecej załogi.* „Echo Krakowa” 1965, nr 127, z 2 czerwca, s. 3
- Dzieszyński Ryszard: *Królowa nadwiślańskich wozaków.* „Echo Krakowa” 1985, nr 48, z 8/10 marca, s. 4
- Dzięki usprawnieniom robotnicy Garbarni nr 2 będą zabezpieczeni przed kąpielą w wapnie.* „Echo Krakowskie” 1955, nr 71, z 24 marca, s. 5
- Fekalia zalewają mieszkania.* „Echo Krakowa” 1987, nr 63, z 31 marca, s. 3
- Flak Adam: *Kosmetyki te są znane od Brazylii po Kamczatkę.* „Echo Krakowa” 1983, nr 152, z 5–7 lipca, s. 8
- (hp): *Krakowska flota wiślana opłynęła – w odcinkach – rówńnik.* „Dziennik Polski” 1967, nr 232, z 3 października, s. 3
- (ja): *Dzisiaj uruchomiono wodny most na trasie Gromiec – Zabłocie.* „Żegluga Krakowska” wspomaga kolej i PKS. „Echo Krakowa” 1976, nr 207, z 14 września, s. 5
- (ja): *Otwiera podwoje nowy obiekt Przemysłowego Instytutu Elektroniki.* „Echo Krakowa” 1978, nr 146, z 30 czerwca, s. 1–2
- (ja): *Uroczystość otwarcia nowej siedziby krakowskiego PIE.* „Echo Krakowa” 1978, nr 147, z 1/2 lipca, s. 1
- (ja): *Transportowcy ze Spółdzielni „Wisła” od 30 lat przewożą towary.* „Echo Krakowa” 1983, nr 181, z 15 września, s. 5
- (ja): *Węgiel, koks, drewno w ciągłej sprzedaży.* „Echo Krakowa” 1985, nr 32, z 14 lutego, s. 5
- (j.cz.): *Krakowskie młyny ledwo nadążają...* „Dziennik Polski” 1986, nr 186, z 13 sierpnia, s. 6
- (j.cz.): *Za trzy miesiące powstanie spółka polsko-radziecka.* „Dziennik Polski” nr 226, z 29 września, s. 5
- (jd): *Uniwersalni.* „Głos Nowej Huty” 1975, nr 37, z 19–25 września, s. 4
- (J. ŚW): *Ostatnie ogniwo szybkiego tramwaju.* „Dziennik Polski” 2008, nr 216, z 15 września. Kronika Krakowska, s. 2
- Jubileusz pracy zawodowej.* „Naprzód” 1923, nr 108, z 9 maja, s. 5
- (k): *Powstało 11 nowych sklepów – w planie nowe bary samoobsługowe – PDT w Podgórzu.* „Dziennik Polski” 1960, nr 111, z 11 maja, s. 6
- (kg): *Za tydzień nowy rozkład jazdy.* „Echo Krakowa” 1982, nr 46, z 17 maja, s. 3
- (ko): *III Most otrzyma imię Powstańców Śląskich.* „Dziennik Polski” 1971, nr 223, z 19 września, s. 6
- Krakowskie bulwary nad Wisłą.* „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1911, nr 161, z 18 lipca, s. 5
- Kronika.* „Czas” 1920, nr 204, z 27 sierpnia, s. 2
- Libman Krystyna: *Dlaczego Paździorowi zależy na usprawnieniu pracy w Cynkowni?* „Dziennik Polski” 1952, nr 273, z 13 listopada, s. 4
- Lovell Janina: *Podzwonne zaklętym rewirom.* „Echo Krakowa” 1962, nr 247, z 19 listopada, s. 3
- (mik): *Przeprowadzka... ale dokąd?.* „Dziennik Polski” 1972, nr 280, z 24 listopada, s. 4
- (mik): *Piwo pląga sklepów spożywczych!.* „Dziennik Polski” 1973, nr 94, z 20 kwietnia, s. 6
- (mik): *Rosną nowe obiekty dla PSS „Społem”.* „Dziennik Polski” 1974, nr 223, z 21 września, s. 6
- (mik): *Krakowskie piekarnie w fatalnym stanie technicznym.* „Dziennik Polski” 1974, nr 141, z 15 czerwca, s. 6
- Minister w fabryce na Zabłociu.* „Nowości Ilustrowane” 1908, nr 26 z 27 czerwca, s. 17
- (MK): *Nieszczęście wisi na... dachu.* „Dziennik Polski” 1989, nr 123, z 27 maja, s. 8
- (ml): *Polsko-radzieckie „Miraculum” w dołku startowym.* „Echo Krakowa” 1988, nr 152, z 5/7 sierpnia, s. 5
- (ml): *Biała flota stara ale jara lecz jak długo jeszcze?.* „Echo Krakowa” 1989, nr 112, z 9/11 czerwca, s. 2
- Może wreszcie pomogą kary.* „Echo Krakowa” 1984, nr 187, z 20 września, s. 2
- Na Zabłocie, miły bracie.* „Dziennik Polski” 1972, nr 208, z 1 września, s. 4
- Nowa firma w Krakowie.* „Nowa Reforma” 1912, nr 166, z 12 kwietnia, s. 3
- Nowa ładownia.* „Czas” 1910, nr 209, z 10 maja, s. 3
- Od dyrekcji piekarni „Ziarno”.* „Naprzód” 1922, nr 6, z 7 stycznia, s. 5
- Pieczonkowa Bogumiła: *Z jednej strony potentaci przemysłowi, z drugiej: brud, rudery, bałagan.* „Echo Krakowa” 1973, nr 41, z 17 lutego, s. 5
- Pieczonkowa Bogumiła: *Sumptem wielu milionów złotych budujemy nowe zakłady – sporo jednak czasu mija zanim uzyskują pełną moc produkcyjną.* „Echo Krakowa” 1973, nr 222, z 20 września, s. 3
- Pieczonkowa Bogumiła: *Trudne problemy krakowskiego chleba powszedniego.* „Echo Krakowa” 1974, nr 196, z 22 sierpnia, s. 3

- Projekt zagospodarowania przestrzennego Zabłocia.* „Dziennik Polski” 1967, nr 221, z 19 września, s. 6
- Przybywa zboża w magazynach.* „Dziennik Polski” 1984, nr 197, z 21 sierpnia, s. 1
- Pyrczak Roman: *Na prawym brzegu Wisły.* „Dziennik Polski” 1967, nr 220, z 17 września, s. 4
- Rotter Barbara: *Na Zabłociu straszy węgiel.* „Dziennik Polski” 1974, nr 207, z 3 września, s. 6
- Rozbudowa Krakowa.* „Czas” 1927, nr 117, z 23 maja, s. 2
- Ruch budowlany w Krakowie.* „Naprzód” 1921, nr 162, z 22 lipca, s. 4
- (s): *Koniec błota na Zabłociu?* „Dziennik Polski” 1989, nr 124, z 29 maja, s. 6
- Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych za rok 1934.* „Rocznik Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych” 1935
- Targ koński w Krakowie.* „Goniec Śląski” 1932, nr 14, z 18 stycznia, s. 6
- Trwałe nawierzchnie drogowe – miejskie zakłady produkcyjne – obiekty służby zdrowia.* „Dziennik Polski” 1958, nr 215, z 10 września, s. 6
- Tylko dwie godziny...* „Echo Krakowa” 1957, nr 200, z 28 sierpnia, s. 5
- Ulica Zabłocie – miss brzydoty i brudu.* „Dziennik Polski” 1984, nr 223, z 20 września, s. 6
- W latach 1960–1965 uporządkowana zostanie lokalizacja zakładów przemysłowych w mieście.* „Dziennik Polski” 1959, nr 29, z 4 lutego, s. 6
- Walne Zgromadzenie Spółki Akcyjnej „Krakus”.* „Naprzód” 1922, nr 39, z 17 lutego, s. 5
- (wes): *Przestali pracować „jak za króla Ćwieczka”.* „Dziennik Polski” nr 259, z 7 listopada, s. 5
- Wytwórnia musztardy górą!* „Echo Krakowskie” 1955, nr 268, z 10 listopada, s. 5
- (Z): *Krakowski miliardier Fabryka Kosmetyków „Miraculum” wchodzi w fazę poważnej rozbudowy.* „Echo Krakowa” 1976, nr 231, z 13 października, s. 5
- Z. Mal.: *Pierwsze plony zbóż trafiły do spichlerzy – krakowskiemłyny pracują pełną parą.* „Echo Krakowa” 1978, nr 175, z 7 sierpnia, s. 1–2
- Z Podgórza.* „Nowa Reforma” 1909, nr 190, z 20 kwietnia, s. 2
- Z Rady miasta Podgórza.* „Nowa Reforma” 1909, nr 550, z 30 listopada, s. 1–2
- Ze spraw miejskich.* „Nowy Dziennik” 1928, nr 14, z 14 stycznia, s. 9
- (z.w.): *Nowa lokalizacja tandety – przy ul. Kobierzyńskiej.* „Echo Krakowa” 1961, nr 246, z 19 października, s. 7
- (z.wój): *Omloty w proszku – nowa specjalność Krakowskich Zakładów Młynarskich.* „Echo Krakowa” 1961, nr 201, z 28 sierpnia, s. 5
- „Dziennik Polski” 1945, nr 211, z 5 września; 1948, nr 38, z 8 lutego, nr 65, z 6 marca, nr 180, z 4 lipca; 1955, nr 268, z 10 listopada; 1961, nr 78, z 1 kwietnia; 1970, nr 202, z 26 sierpnia; 1971, nr 234, z 2 października; 1972, nr 130, z 2 czerwca; 1973, nr 145, z 20 czerwca, nr 188, z 10 sierpnia; 1975, nr 262, z 26 listopada; 1976, nr 227, z 6 października; 1977, nr 37, z 16 lutego, nr 226, z 5 października; 1985 nr 66, z 19 marca; 1986, nr 135, z 12 czerwca, nr 249, z 25 października; 1988, nr 7, z 11 stycznia; 1989, nr 142, z 19 czerwca
- „Echo Krakowa”: 1947, nr 209, z 1 sierpnia, nr 284, z 15 października; 1957, nr 192, z 19 sierpnia; 1960, nr 182, z 5 sierpnia; 1961, nr 223, z 22 września; 1962, nr 236, z 6/7 października; 1963, nr 34, z 9 lutego; 1968, nr 39, z 15 lutego; 1970, nr 272, z 19 listopada; 1974, nr 206, z 4 września; 1976, nr 19, z 24–25 stycznia, nr 241, z 25 października; 1979, nr 225, z 8 października, nr 255, z 13 listopada; 1981, nr 150, z 3 sierpnia; 1983, nr 232, z 28 listopada; 1988, nr 130, z 5 lipca, nr 196, z 6 października
- „Echo Krakowskie” 1955, nr 13, z 15 stycznia; nr 62, z 13–14 marca
- „Głos Narodu” 1926, nr 34, z 12 lutego
- „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1922, nr 226, z 1 października
- Komunikaty.* „Budowniczy” 1936, nr 1–2
- „Naprzód” 1922, nr 29, z 5 lutego; 1932, nr 52, z 4 marca
- „Nowa Reforma” 1911, nr 290, z 28 czerwca
- „Nowości Ilustrowane” 1912, nr specjalny przy nr. 37, z 14 września
- „Nowy Dziennik” 1923, nr 227, z 26 września
- „Przemysł i Handel Górnośląski” 1925, nr 5–6
- Teatr Miejski im. Juliusza Słowackiego w Krakowie, 1932–3*
- „Tygodnik Mieszczański” 1911, nr 9, z 26 listopada; 1913, nr 50, z 14 grudnia
- „Wiarus” 1932, nr 41, z 9 października
- „Zbiór ogłoszeń firmowych trybunałów handlowych. Stały dodatek do »Przeglądu Prawa i Administracji«” 1919, nr 10; 1920, nr 4, 10; 1921, nr 1, 9; 1924, nr 13; 1925, nr 4–6, 7–9, 10–12; 1926, nr 7–9; 1927, nr 1; 1928, nr 1, 3

Publikacje internetowe

- Ba.: *Polski Związek Kreglarski w Krakowie (1934–1939)* [online]. [dostęp 4 marca 2019]. Dostępny w internecie: http://arch.kregle.net/pliki/!!_sezon_2006-2007/cege/cege_art_18.pdf
- Cech Rzemiosł Metalowych* [online]. [dostęp 5 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.cechrm.krakow.pl/index.php?sid=2>
- D.G.M. stalowe ocynkowane taśmy i druty. Produkty i usługi cynkownicze* [online]. [dostęp 9 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://cynk-dgm.pl/>
- Fabryka na Zabłociu* [online]. [dostęp 7 stycznia 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.tygodnik.com.pl/numer/280111/listy.html>

Reklamy i ogłoszenia

- „Czasopismo Chemiczne” 1939, nr 1
- „Czasopismo Krakowskiego Towarzystwa Technicznego” 1917, nr 2

- Krajowy Rejestr Sądowy* [online]. [dostęp 4 kwietnia 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.krs-online.com.pl/msig-1314-39119.html>
- Miejski program rewitalizacji Krakowa. Aktualizacja* [online]. Kraków 2014 [dostęp 10 stycznia 2019], s. 20. Dostępny w internecie: https://www.bip.krakow.pl/_inc/rada/posiedzenia/show_pdfdoc.php?id=74376
- Ogniowe cynkowanie metali* [online]. [dostęp 9 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.cynk-dgm.pl/>
- Ozdoby choinkowe* [online]. [dostęp 9 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <http://www.ozdobychoinkowe.com.pl/about/>
- Pasaż Podgórski III* [online]. [dostęp 9 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <https://www.urbanity.pl/malopolskie/krakow/pasaz-podgorski-iii,b13253>
- Pawlicki Tadeusz: *Misja niemożliwa*. „Uważam Rze. Historia” [online]. 2012, z 12 sierpnia [dostęp 7 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <http://podgorze.pl/misja-niemozliwa/>
- Projekt: Klaster Innowacji Społeczno-Gospodarczych Zabłocie 20.22. Przebudowa ze zmianą sposobu użytkowania istniejących obiektów przemysłowych w Krakowie przy ul. Zabłocie 20–22*. „Biuletyn Informacji Publicznej. Miasto Kraków” [online]. [dostęp 8 lutego 2019]. Dostępny w internecie: https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=101599&metka=1
- Stróżyk-Stulgińska Zenona: *Lwowska sprzyja opowieściom* [online]. 11 maja 2011 [dostęp 2 marca 2019]. Dostępny w internecie: <http://podgorze.pl/%E2%80%9Elwowska%E2%80%9D-sprzyja-opowiesciom/>
- Tymczak Piotr: *Nieliczni mieszkańcy zdegradowanego Zabłocia patrzą w nowy most jak we wrota do lepszego świata*. „Dziennik Polski” [online]. 2004, z 2 kwietnia [dostęp 3 lutego 2019]. Dostępny w internecie: <https://dziennik-polski24.pl/reanimacja-z-zapachem-perfum/ar/1801782>
- Zabłocie Concept House, Kraków, Ślusarska 4* [online]. [dostęp 3 marca 2019]. Dostępny w internecie: <https://www.urbanity.pl/malopolskie/krakow/zablocie-concept-house,b12368>